

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

В.о. завідувача кафедри

_____ Р.О. МАКСИМОВИЧ

« ____ » _____ 2023 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«МАГІСТР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: **МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ**
ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ВИКЛИКИ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ

Виконавець: Шульга Дмитро Володимирович

Науковий керівник: к.ю.н., доцент Лесь Ірина Олександрівна

Нормоконтролер: викладач Головатенко Марина Юріївна

Київ, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ.....	7
1.1. Поняття агресії у міжнародному праві.....	7
1.2. Історичний розвиток поняття агресії у міжнародному праві.....	13
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ.....	20
2.1. Злочин агресії за Римським статутом Міжнародного кримінального суду.....	20
2.2. Відповідальність держави за вчинення злочину агресії.....	27
РОЗДІЛ 3. ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ.....	37
3.1. Формування юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії.....	37
3.2. Перспективи створення Спеціального Міжнародного Трибуналу відносно РФ щодо злочину агресії проти України.....	45
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми. Як відомо, основною метою діяльності Організації Об'єднаних Націй є підтримка міжнародного миру та безпеки [1]. Це є особливо важливим аспектом у сучасних умовах глобалізації та ускладнення міжнародних відносин. Для того, щоб досягти цієї мети, державам необхідно вдосконалювати існуючі та розробляти нові, сучасні методи запобігання та усунення будь-яких загроз миру, головною з яких є міжнародний злочин агресії [2]. Ці методи повинні ґрунтуватися на принципах вирішення спорів між державами мирним шляхом та заборона загрози або застосування сили.

Найважливішим, на нашу думку, сьогодні є у акцентувати увагу на факті крайньої тяжкості міжнародного протиправного акта, вчинення якого не може мати жодних виправдань. Імовірність здійснення агресивних дій з боку держави, що відрізняється ворожою зовнішньою політикою, є загрозою для будь-якої незалежної держави. Тяжкість даного міжнародного злочину для всього світу була доведена жахливими наслідками Другої світової війни. Необхідність подальшої розробки документів, покликаних запобігти актам агресії, було затверджено Статутом Нюрнберзького військового трибуналу[3].

Необхідно наголосити на тому, що в резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року [4], яка є основним актом у сфері відповідальності за злочин агресії, існує прогалина у статті, що трактує визначення цього злочину. Даним пробілом є відсутність вказівки на той факт, що агресія є кримінально-караним злочином, відповідальність за

який несуть окремі фізичні особи відповідно до норм міжнародного кримінального права.

Акт агресії сьогодні визнається найсерйознішою формою незаконного застосування сили. У міжнародному порядку, який панував після Вестфальського договору 1648 року [5] та затвердження державного суверенітету, агресія виглядає як найсерйозніший злочин, який може бути вчинений, підриваючи саме існування держави, її територіальну цілісність та основні принципи міжнародного права як такі.

Також слід приділити увагу тому факту, що на сучасному етапі існує проблема регулювання відповідальності за агресію, а саме відсутність єдиної конвенції, яка забороняє цей злочин як кримінально-каране діяння та встановлює норми індивідуальної відповідальності за неї. Цю конвенцію необхідно розробити під егідою ООН з метою прийняття її та ратифікації всіма державами-членами цієї міжнародної організації як загальновизнане джерело права.

Таким чином, тема, присвячена міжнародному злочину агресії, як найтяжчому з існуючих, є актуальною для дослідження, оскільки на сучасному етапі цей злочин має різні форми та прояви.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання міжнародно-правового регулювання протидії злочину агресії в міжнародному праві досліджували такі зарубіжні вчені як М. Ш. Бассіоні [6], Я. Гінзбургс [7], Г. Доннедьє де Вабре [8], Ф. Малекян [9], В. Пелла [10] та багато інших фахівців галузі міжнародного права. Серед вітчизняних науковців, доробки яких безпосередньо стосувалися дослідження проблеми визначення злочину агресії слід виділити В. Ф. Антипенко [11], І. П. Бліщенко [12], В. А. Василенко [13], Н. А. Зелінська [14], І. І. Лукашук [15], Ю. В. Манійчук [16], І. В. Фісенко [17] та інші. Проблематиці відповідальності держави за злочин агресії свою працю присвятила К.А. Важна [18].

У якості нормативної бази дипломної роботи було використано міжнародні пакти, договори та конвенції, серед них зокрема: Статут

організації Об'єднаних Націй [1], Статут Міжнародного Суду ООН [19], Римський Статут Міжнародного кримінального суду [20], Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН [4], Статут Нюрнберзького військового трибуналу [3], Статути Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії [21] та Руанди [22], Женевські конвенції про захист протоколи до них [23], Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [24] та інші.

У процесі дослідження вивчені історичні пам'ятки міжнародного права, такі як Конвенція Драго-Портера «Про обмеження застосування сили для стягнення договірних боргів» 1907 р. [25], Пакт Бріана-Келлога (Паризький пакт) 1928 р. «Про відмову від війни як знаряддя національної політики» [26], Лондонська конвенція про визначення агресії від 4 липня 1933 р. [27], Женевський протокол 1924 року «Про мирне вирішення міжнародних спорів» [28] та інші.

Метою даного дослідження є вивчення викликів та перспектив міжнародно-правового регулювання протидії злочину агресії в міжнародному праві.

Мета визначає наступні **завдання дослідження**:

- визначити поняття агресії у міжнародному праві;
- дослідити історичний розвиток поняття агресії у міжнародному праві;
- розглянути злочин агресії за Римським статутом Міжнародного кримінального суду;
- окреслити межі відповідальності держави за вчинення злочину агресії;
- висвітлити формування юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії;
- проаналізувати перспективи створення Спеціального Міжнародного Трибуналу відносно РФ щодо злочину агресії проти України.

Об'єктом дослідження є міжнародні відносини, що визначають міжнародно-правове регулювання протидії злочину агресії в міжнародному праві.

Предметом дослідження є комплекс теоретико-правових уявлень щодо міжнародно-правового регулювання протидії злочину агресії в міжнародному праві.

Методологічна основа роботи. Для досягнення наукових результатів використані в поєднанні загальнонаукові, конкретно-наукові та конкретно-наукові методи. Крім того, в дослідницькому процесі також використано методи аналізу, узагальнення, дедукції, індукції, порівняння та структури системи.

Відповідно до загальнонаукового методу теоретичного дослідження, методологічною основою роботи є головне положення діалектичного методу пізнання, яке може відображати співвідношення теорії і практики, форму і зміст навчальних дисциплін. Дослідження та аналіз соціально-правових явищ, форм і процесів розвитку та якісної зміни права – сприяння визначенню точних концептуальних формулювань.

У ході дослідження проаналізовано та узагальнено філософські, теоретико-правові історичні та соціологічні дослідження, що відображають розвиток міжнародної правової системи.

Проведено дослідницьку правову оцінку існуючих міжнародно-правових механізмів протидії злочину агресії в міжнародному праві, а також сучасних перспектив та викликів перед світовою спільнотою.

Апробація результатів дослідження. Окремі наукові результати дослідження були апробовані та опубліковані у межах наступних науково-практичних конференціях:

- «Злочин агресії відповідно до положень статуту Нюрнберзького воєнного трибуналу» (Студентська науково-практична конференція «Актуальні проблеми європейського та міжнародного права. Погляд молодих вчених», м. Львів);
- «Суб'єкти відповідальності за злочини агресії у міжнародному праві» (Всеукраїнська науково-практична конференція «Захист прав людини на універсальному та регіональному рівнях», м. Дніпро).

Структура дипломної роботи визначена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел (111 найменування). Загальний обсяг дипломної роботи – 74 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 12 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

1.1. Поняття агресії у міжнародному праві

Стаття 2(4) Статуту ООН, підписаного в 1945 році в Сан-Франциско, визначає, що «всі члени у своїх міжнародних відносинах утримуються від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави або в будь-який інший спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй» [1, с.3], відповідно до принципу мирного вирішення спорів.

Тим не менш, застосування збройної сили дозволено за двох обставин: у разі самооборони, індивідуальної або колективної, дозволеної статтею 51 Статуту ООН [1, с. 9]; і у контексті заходів колективної безпеки, прийнятих Радою Безпеки ООН (ст. 42 Статуту ООН) [1, с. 8].

Стаття 39 Статуту ООН передбачає, що Рада Безпеки ООН (РБ ООН) є єдиним органом, уповноваженим визначати існування будь-якої загрози миру, порушення миру чи акту агресії. Однак, оскільки під час перших робочих сесій Генеральної Асамблеї ООН (ГА ООН) не було знайдено консенсусу щодо визначення поняття агресії, питання щодо цього було відкладено та передано до Комісії міжнародного права ООН (КМП). Комісія також не дійшла згоди щодо визначення та дійшла висновку у своїй доповіді ГА ООН у 1951 році, що агресія «за самою своєю суттю не піддається визначенню» [29, с. 68]. Декільком іншим спеціальним комітетам ГА ООН доручила запропонувати визначення агресії, але всі ці органи не змогли дійти згоди щодо визначення.

Лише в 1974 році ООН одноголосно прийняла визначення поняття агресії. Резолюція 3314 (XXIX) ГА ООН, яка базується на визначенні агресії, запропонованому в 1935 році під час Конференції зі скорочення та обмеження озброєнь, визначає агресію як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або у будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй» [4, с. 15]. ГА ООН уточнила, що в цьому визначенні термін «держава» використовується без шкоди для питань визнання чи того, чи є держава членом ООН, і включає поняття «групи держав», де це доречно [4, с.16]. Відповідно до ООН, «перше застосування збройної сили державою всупереч Хартії є доказом *prima facie* акту агресії», але цей акт має бути «достатньо серйозним», щоб визначати його як такий [4, с. 17].

Щоб дія могла вважатися «агресією», вона має відповідати трьом критеріям: 1) бути вчиненою державою; 2) передбачати застосування збройної сили; 3) досягти рівня достатньої серйозності, як це визначено РБ ООН, і має викликати реакцію самозахисту або санкції, накладені міжнародним співтовариством. Визначення виключає ідеологічну та економічну агресію та не передбачає можливості того, що ці дії можуть бути вчинені недержавними суб'єктами (збройними групами чи іншими організаціями).

Відповідно до резолюції ГА ООН (A/RES/3314 (XXIX)), наступні дії є актами агресії, незалежно від того чи було оголошено війну. Цей список не є вичерпним [4, с. 16]:

-вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, якою б тимчасовою вона не була, в результаті такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

-бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

-блокада портів або узбережжя держави збройними силами іншої держави;

-напад збройних сил держави на сухопутні, морські або повітряні сили, або морський і повітряний флот іншої держави;

-використання збройних сил однієї держави, які знаходяться на території іншої держави за згодою приймаючої держави, всупереч умовам, передбаченим угодою, або будь-яке продовження їх присутності на такій території після припинення дії цієї угоди;

-дії держави, що дозволяють використовувати свою територію, яка передається у розпорядження іншої держави, цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

-надсилання державою або від її імені збройних банд, груп, нерегулярних формувань або найманців для здійснення актів застосування збройної сили проти іншої держави такої серйозності, що може дорівнювати переліку актів, перелічених вище, або його суттєва участь у них.

Незважаючи на прийняття цього визначення агресії в 1974 році ГА ООН, Рада безпеки ООН продовжувала використовувати більш нейтральну термінологію загрози «миру та міжнародній безпеці» або «порушення міжнародного миру та безпеки» у своєму подальшому управлінні міжнародними кризами, такі як послідовні вторгнення Ізраїлю в Ліван у березні 1978 (S/RES/425) і червні 1982 (S/RES/509) [30] або вторгнення Іраку в Кувейт у серпні 1990 (S/RES/660) [31], навіть якщо вторгнення було актом агресії згідно з визначенням резолюції ГА ООН 3314.

Терміни, які використовує ГА ООН для опису застосування сили РФ проти території України, змінювалися з роками. Дійсно, у 2014 році ГА ООН не посилялася на термін «агресія» у своїй резолюції (A/RES/68/262) щодо вторгнення РФ та подальшої «анексії» регіону Криму, а скоріше говорила про підрив територіальної цілісності України та звернулася до всіх держав із проханням припинити та утримуватися від дій, спрямованих на цей підрив, і негайно домагатися мирного вирішення ситуації щодо України [32].

На противагу цьому, у своїй резолюції 2022 року (A/RES/ES-11/1) ГА ООН [33] використала набагато жорсткіші формулювання та без вагань використала слово агресія та виокремила РФ у своєму заклику негайно припинити використання сили проти України та утримуватися від будь-якої подальшої незаконної погрози силою або її застосування проти будь-якої держави-члена. Цікаво відзначити, що ГА ООН втрутилася у 2022 році після заклику скликати надзвичайну спеціальну сесію (S/RES/2623(2022)) відповідно до резолюції РБ ООН «Єдність заради миру» через блокування РФ на рівня РБ ООН (використовуючи право вето) від ухвалення резолюції щодо ситуації в Україні. Це стало першим випадком за чотири десятиліття, коли РБ ООН прийняла таку резолюцію «Єдність заради миру» [34].

Резолюція ГА ООН 2022 року (A/RES/ES-11/1) була прийнята більш ніж двома третинами голосів, необхідних для резолюції, яка стосується таких важливих питань, як підтримка міжнародного миру та безпеки (ст. 18(2) Статуту ООН). Цією резолюцією Генасамблея ООН діяла не лише для підтвердження моральної позиції, що вторгнення є неправильним, але й для того, щоб викликати потенційні політичні та правові наслідки для РФ та її лідерів у рамках міжнародної відповідальності держав, а також індивідуальної кримінальної відповідальності.

Концепція резолюції «Єдність заради миру» була вперше представлена 3 листопада 1950 року резолюцією ГА ООН A/RES/377 (V) [35] і ґрунтується на статті 12 Статуту ООН, згідно з якою ГА ООН може діяти лише з питань, пов'язаних з підтримкою міжнародного миру та безпеки, коли РБ ООН не відіграє своєї ролі в цьому питанні. Юридична відповідальність, спричинена агресією РФ проти України, була детально розглянута у межах пізніших резолюцій ГА ООН (A/ES-11/L.6 та A/RES/ES-11/5) [36], у яких визнається, що РФ має бути притягнута до відповідальності за свою агресію проти України, яка рекомендувала створити реєстр збитків. Вона також визнала необхідність відшкодування РФ шкоди, спричиненої порушенням нею міжнародного права.

Ряд рішень Міжнародного Суду ООН також дав визначення терміну «агресія». У справі щодо військових і воєнізованих дій у Нікарагуа та проти Нікарагуа (Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки, 27 червня 1986 р.) Міжнародний суд ООН постановив, що «хоча поняття збройного нападу включає в себе відправлення однією державою збройних банд на територію іншої держави, постачання зброї та інша підтримка таким бандам не може бути прирівняна до збройного нападу» (пункт 247). Суд встановив, що фінансова підтримка, навчання, постачання зброї, розвідка та матеріально-технічна підтримка є явним порушенням принципу незастосування сили та принципу невтручання у внутрішні справи держави, тобто «форма поведінки, яка, безумовно, є протиправною, але має меншу тяжкість, ніж збройний напад» (пара. 247). Слід зазначити, що у французькій версії цього рішення фраза «збройний напад» перекладається як «agression armée» [37].

Крім того, Суд зазначив, що непряма агресія у значенні статті 3(g) Резолюції 3314 Генеральної Асамблеї повинна, щоб її кваліфікувати як таку, полягати у «надсиланні державою або від її імені збройних банд, груп, нерегулярних формувань або найманців, які здійснюють дії збройної сили проти іншої держави настільки серйозні, що дорівнюють (зокрема) фактичному збройному нападу регулярних сил або їх суттєвій участі у ньому» (пункт 195).

Суд зауважив, що цей опис відображає звичаєве право; «у звичаєвому праві заборона збройних нападів може застосовуватися до направлення державою збройних банд на територію іншої держави, якщо така операція, через її масштаб і наслідки, була б кваліфікована як збройний напад, а не як звичайний прикордонний інцидент, якби це було здійснено регулярними збройними силами» (пункт 195). Таким чином, Суд обмежив застосування Резолюції ГА ООН 3314, маючи на увазі, що «озброєні банди, нерегулярні чи найманці» повинні володіти потужністю військового удару, еквівалентною потужності регулярних збройних сил.

У своєму рішенні від 19 грудня 2005 року у справі щодо збройної діяльності на території Демократичної Республіки Конго (ДРК) (Демократична Республіка Конго проти Уганди) [38] Міжнародний суд визнав, що ймовірна агресія ДРК проти Уганди не була встановлена законом, оскільки не було переконливих доказів прямої чи опосередкованої участі ДРК у збройних нападах на територію Уганди, здійснених озброєними групами, що діють з території Конго (пункт 146).

На думку Суду, ці напади не були здійснені озброєними бандами чи нерегулярними формуваннями, надісланими ДРК або від імені ДРК, у розумінні статті 3(g) резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї (пункт 146). Отже, Суд встановив, що юридичні та фактичні обставини для здійснення Угандою права на самозахист проти ДРК відсутні (пункт 147). Неспроможність держави контролювати діяльність груп, що діють з її території, недостатня для встановлення факту агресії, оскільки акт агресії має бути здійснений державою або силами, які діють під контролем держави або від імені держави.

У справі щодо агресії України з боку РФ 24 лютого 2022 року Україна звернулася до Міжнародного суду з проханням виключити твердження РФ про те, що її військове втручання було законним згідно з Конвенцією про геноцид 1948 року для запобігання ймовірному геноциду російської меншини Україною. У своєму попередньому рішенні від 16 березня 2022 року Міжнародний суд вважав у пунктах 56 і 57, що зобов'язання запобігати та карати має виконуватися державами сумлінно та відповідно до міжнародного права, беручи до уваги інші частини Конвенції, які передбачають дії в рамках ООН або перед Міжнародним судом [39].

Спочатку Римський статут МКС, прийнятий у 1998 році [20], що набув чинності у 2002 році, не містив визначення злочину агресії. Тому що РБ ООН була єдиним компетентним органом, який міг визначити наявність акту агресії. Він також не передбачав умов, за яких Суд міг би здійснювати

юрисдикцію щодо такого злочину, компетенція Суду розглядати справи про цей злочин тоді була суто теоретичною.

У статті 5 Римського статуту передбачено, що «Суд здійснює юрисдикцію щодо злочину агресії після прийняття положення відповідно до статей 121 і 123, що визначає злочин і встановлює умови, за яких Суд здійснює юрисдикцію щодо цього злочину. Таке положення узгоджується з відповідними положеннями Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Статті 121 і 123 Статуту встановлюють умови для внесення змін і перегляду Статуту і, зокрема, передбачають, що Генеральний секретар ООН скликає Конференцію з перегляду Римського статуту через сім років після набрання Статутом чинності. Перша конференція з перегляду Римського статуту відбулася з 31 травня по 10 червня 2010 року в Кампалі, Уганда [40]. Під час цієї конференції Асамблея держав-учасниць прийняла резолюцію, яка містила визначення злочину агресії та режим, що встановлює, як Суд здійснюватиме свою юрисдикцію щодо цього злочину. Визначення злочину агресії, запропоноване Спеціальною робочою групою з питань злочину агресії, було в основному натхнене резолюцією 3314 ГА ООН 1974 року [4].

Компетенція МКС щодо злочину агресії офіційно набула чинності 17 липня 2018 року, коли держава ратифікувала додаткові умови, встановлені в статті 15 bis і статті 15 ter, принаймні тридцятьма державами-учасницями, які ратифікували або прийняли поправки та рішення прийнято двома третинами держав-учасниць про активацію юрисдикції [41].

Отже, слід резюмувати, що агресія у міжнародних відносинах – це акт або політика експансії, що здійснюється однією державою за рахунок іншої шляхом неспровокованого військового нападу. Для цілей відшкодування чи покарання після військових дій агресія визначається в міжнародному праві як будь-яке застосування збройної сили в міжнародних відносинах, не виправдане необхідністю оборони, міжнародним авторитетом або згодою держави, у якій використовується сила.

1.2. Історичний розвиток поняття агресії у міжнародному праві

Після Першої світової війни лідери наддержав з метою врегулювання нової міжнародної системи для запобігання новій війні зібралися у Версальському палаці неподалік Парижа. Вони мали намір довести, що величезні втрати війни не були марними. Загинули мільйони людей, залишилися величезні збитки, розруха, епідемії, голод і дюжина інших лих спонукали громадських лідерів і вчених створити новий устрій, за допомогою якого не тільки компенсувати минуле, а й запобігти новим війнам і який зможе підтримувати злагоду і мир у світі. Для цього необхідно було встановити новий міжнародний порядок, за допомогою якого нації могли б співпрацювати та вирішувати свої проблеми мирним шляхом [5, с. 5].

Передбачалося, що Ліга Націй встановлює, розвиває та забезпечує дотримання міжнародного права. Вона накладатиме будь-які санкції, які можуть знадобитися для виконання рішень новою установою. Було призначено декілька спеціальних комісій для вирішення цих проблем. Один із комітетів мав визначити межі відповідальності авторів війни, дійшов висновку, що союзні держави, Німеччина та Австрія, а також Туреччина та Болгарія оголосили війну, «у проведенні загарбницької політики» [5, с. 7].

Версальський договір передбачав капітуляцію Вільгельма II Гогенцоллема та передачу кайзера Німеччини до суду. Договір встановлював, що Німеччина повинна відшкодувати всі збитки, завдані їй та союзників агресією. Статті 228-230 передбачали заснування високого трибуналу для суду над лідерами партій Осі за агресію та дії, які спричинили війну. Це була головна колективна угода в концепції того, що агресивна війна є злочином проти миру, а автори війни несуть міжнародну кримінальну відповідальність [5, с. 9].

Був серйозний рух щодо того, щоб судити німецького імператора. Англія та Франція наполягали на цьому, проте Суд мав бути проведений

«згідно з найвищими мотивами міжнародної політики» (а не справедливості) [5, с. 3].

Тому, коли вирішальним елементом була небезпека, а не вина, коли злочинець розглядався як ворог, а не лиходій, і де покарання наголошувало на політичному заході, а не на судовій відплаті, результатом було б відхилення від принципів міжнародного права, і це підтримувало б рух міжнародного права у напрямку перетворення агресивної війни на реальний злочин, що було зрозуміло після Другої світової війни.

Концепція Ліги Націй уявляла собою асоціацію членів, які збираються в рамках демократичного процесу для співпраці з метою підтримки миру у світі в інтересах усіх націй. З цією метою конференцією було створено комісію для підготовки проекту Ліги, яка через 4 місяці завершила роботу. Угоду про Лігу Націй було прийнято 28 квітня 1919 року [42]. Насправді Ліга Націй була інструментом кооперації та визначлася ступенем волі та внеску окремих осіб.

Життєва важливість збереження миру та запобігання війні спонукала держави продовжувати спроби передати визначення міжнародної агресії. Французький уряд у 1932 році на конференції з роззброєння подав проект, який мав на меті обмежити небезпечні артилерії, за винятком оборони. Іншим проектом вона запропонувала розривати економічні відносини з агресором і державами, що допомагають агресору. Економічні негаразди тих років призвели до багатьох різних точок зору, що зменшило шанси на успіх цих положень [43, с. 420].

На тридцять першому засіданні конференції 6 лютого 1933 р. делегація Радянського Союзу розкритикувала французький проект і пакт Бріана-Келлога. За позицією Радянського Союзу, трибунали, навіть на основі точних законів, не завжди можуть ухвалювати справедливі рішення. Щоб впоратися з цією проблемою, було запропоновано, перш за все, визначити чіткі і точні положення понять «війна», «агресія», відмінність агресії від вимушеної

оборони. Радянська делегація надала проект декларації, який визначав включно і поняття міжнародного агресора [44].

У преамбулі проекту йшлося про те, щоб усунути будь-які можливості виправдання агресії через неправильне розуміння цього поняття. Було визнано право всіх держав на незалежність, безпеку та самооборону. Проект проголосив, що агресор, який бере участь у міжнародному конфлікті, є державою, яка першою здійснила будь-яку з наступних п'яти дій:

- оголошення війни іншій державі;
- вторгнення збройних сил на територію іншої держави без оголошення війни;
- бомбардування території іншої держави її сухопутними, військово-морськими та повітряними силами або свідомий напад на військово-морські чи повітряні сили іншої держави;
- висадка або введення в межах кордонів іншої держави сухопутних, військово-морських або повітряних сил без дозволу уряду такої держави або порушення умови такого дозволу, зокрема щодо тривалості *surjout* або розширення території;
- встановлення морської блокади узбережжя або портів іншої держави [44, с.23].

У другому абзаці було враховано багато різних ситуацій, які зазвичай використовуються як привід для агресії, включаючи політичні, стратегічні чи економічні інтереси, особливо внутрішню ситуацію та акти, закони чи правила держави.

Наступним кроком до визначення міжнародної агресії став звіт Політіса, голови комітету, який складався із заключень 17 держав. Він стосувався питань безпеки, підготованих політичною комісією конференції з роззброєння. Під час дебатів щодо радянського проекту були взяті до уваги точки зору держав і дві інші пропозиції були здійснені Бельгією та Великобританією щодо органу з встановлення фактів для розслідування передбачуваних актів агресії та були прийняті консенсусно [45].

Дві глави Європейського пакту також присвячені зобов'язанню не вдаватися до війни та темі взаємодопомоги. В акті Політіса про визначення агресора сторона, яка першою застосувала військову силу, визнавалася агресором. Пактом закріплювалося, що ефект і практичні переваги документу полягатимуть у тому, що він попереджатиме держави про дії, які вони не повинні вчиняти, якщо вони цього ще не зробили та не повинні вчиняти у подальшому, щоб не бути визнані агресорами [46].

Перш за все, це мало сприяти роботі міжнародного органу, покликаного визначити агресора. Крім того, коли цей орган мав би достатньо чітких правил для полегшення свого завдання, у нього було б менше спокуси наражатися на небезпеку виправдання з політичних мотивів акту агресії, який він був покликаний засуджувати. Різні точки зору держав унеможлилювали процес досягнення консенсусу, тому спроби дати визначення поняттю агресії залишилися безрезультатними, що не змогло усунути прогалини, щоб гарантувати безпеку держав і підтримувати мир.

США намагалися отримати гарантію іншими способами поза Лігою Націй. Договір про взаємні гарантії між Німеччиною, Бельгією, Францією, Великобританією та Італією, укладений у Локарно 16 жовтня 1925 року [47], був актом, яким зацікавлені держави, що підписали договір, доповнили гарантії в рамках Угоди Ліги Націй. Вони зобов'язалися поважати територіальний статус-кво, а також погодилися, що ні в якому разі не нападуть і не вторгнуться один на одного, а також не вдаватимуться до війни один проти одного, за винятком випадків законної оборони, дій відповідно до статті 16 Конвенції Ліги Націй і дій в результаті рішення, прийнятого асамблеєю або Радою Ліги, відповідно до статті 15.

У цьому договорі та договорах від 1 грудня 1925 року вони визнали обов'язкову передачу спорів між сторонами до арбітражного суду або Постійної палати міжнародного правосуддя. Він передбачав, що ці спори повинні бути передані з метою мирного врегулювання на постійне примирення. Суперечки мали передаватися за спеціальною угодою або до

Постійної палати міжнародного правосуддя, або до арбітражного суду. Інші політичні суперечки мала вирішувати Рада Ліги Націй [47, с. 55].

З 1939 по 1945 роки людство пережило найкривавіший період в історії. Незліченні мільйони людей або загинули на війні, або померли від голоду. Десятки мільйонів людей вимушено покинули свої домівки. Величезна кількість сімей було зруйновано, багато хто був вимушений переселитися, назавжди втративши свій дім та роботу.

Держави Альянсу під час Другої світової війни продовжували свої спроби визначити винних у війні та будували плани, прогнозували угоди по відновленню міжнародного миру [48, с. 114]. Кілька офіційних заяв щодо поводження з військовими злочинцями передували Лондонській угоді. Сполучені Штати Америки, Велика Британія та СРСР неодноразово заявляли, що за злочини, скоєні державами Осі, настане відплата, і це було ілюстрацією того факту, що їхні дії зазвичай були в списку злочинів, що заслуговували певного покарання [48, с. 120].

Принципи декларації були також прийняті урядом Китаю. Представники дев'яти європейських держав прийняли декларацію Палацу Святого Якова, в якій говорилося: «Оскільки Німеччина з початку недавнього конфлікту, який виник внаслідок її політики агресії, запровадила в окупованих країнах режим терору, який, серед іншого, характеризується ув'язненнями, масовими депортаціями, масовими вбивствами... підтвердженими фактами насильства, скоєного проти цивільних осіб, що безумовно розходиться з загальноприйнятими уявленнями про воєнні дії та політичні злочини, як вони розуміються цивілізованими націями. Світ має на меті здійснити правосуддя через засоби організованого правосуддя тих, хто винен або відповідальний за ці злочини, незалежно від того, чи вони наказували їх вчинити, скоїли чи брали в них участь» [49].

Протягом наступних днів після Ялтинської конференції країни Латинської Америки зібралися в Мехіко, щоб обговорити питання безпеки та міжнародні справи організації. На конференції проект резолюції Колумбії

запропонував: «акт агресії, вчинений однією американською або неамериканською державою проти іншої, вважатиметься актом проти всіх них, і вони повинні спільно домовитися про заходи, які будуть застосовані проти держави-агресора» [50].

У четвертому пункті резолюції говориться про те, що у будь-якому випадку вторгнення збройних сил іншої держави на територію держави шляхом перетину кордонів, встановлених чинними договорами, є актом агресії, який вимагає негайних дій проти агресора націями, які підписали цей документ. Визначення агресії було переглянуто з першого колумбійського проекту, який був запропонований і доданий до резолюції, яка заявляла, що у будь-якому випадку вторгнення збройних сил однієї держави на територію іншої з порушенням кордонів, встановлених договорами та демаркованих відповідно до цього є актом агресії. Уругвай виступив із пропозицією, яка мала на меті зв'язати всі американські штати угодою про відмову від будь-якого використання сили для врегулювання суперечок, за винятком випадків самооборони чи колективного опору [48, с. 150].

Коли в 1967 році було розпочато останню спробу, яка закінчилася визначенням агресії, вона стала кульмінацією майже 45 років безрезультатних спроб визначити поняття міжнародної агресії. Для цієї невдачі були різні причини. Можливо, першою основною причиною була двозначність слова «агресія», особливо у застосуванні до поведінки держави в цьому відношенні. Наступною більш вагомою причиною було ставлення деяких держав, які навмисно утримувалися від надання норм або стандартів, які вони вважали потенційно обмежувачами їх у їхніх міжнародних справах, а також їх здатність захищати або підтримувати свої довгострокові та короткострокові інтереси; через що їх використання приписується іншим регіональним угодам, щоб протистояти будь-якій перспективній загрозі.

Суміш оптимізму та побоювань виникала серед делегатів, кожний з яких представляв тонкий і делікатний баланс інтересів, які легко можна було

порушитиб що і було висловлено під час перших дебатів Спеціального комітету протягом періоду до 1974 року.

Враховуючи вище викладене, резюмуємо, що Генеральна Асамблея схвалила визначення поняття агресії шляхом консенсусу в Резолюції 3314(XXIX). Це був компромісний текст, який виражав переконання сприяти зміцненню міжнародного миру та безпеки. Основні зусилля Організації Об'єднаних Націй були реалізовані через Спеціальні комітети, хронологічно наступним чином: Перший спеціальний комітет (1953-1954); Другий спеціальний комітет (1956-1957); Третій спеціальний комітет (1959-1967); Четвертий спеціальний комітет (1968-1974); П'ятий комітет (1974), за результатами роботи якого і було сформовано власне визначення агресії.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ

2.1. Злочин агресії за Римським статутом Міжнародного кримінального суду

У 1998 році прийнято Римський Статут Міжнародного кримінального суду (МКС) [20]. Пізніше, 11 червня 2010 року, державами-учасницями Статуту, на Конференції з Огляду Римського Статуту МКС (Кампала, Уганда), *inter alia*, прийнято поправки, що містять визначення злочину агресії (ст. 8-bis) та умови здійснення юрисдикції щодо цього злочину (ст. 15- bis і 15-ter), що стало важливим етапом у розвитку теми нашого наукового дослідження. Щоб поправки стали чинними, було передбачено складний порядок: по-перше, необхідність ратифікації тридцятьма державами; по-друге, прийняття додаткового рішення після 1 січня 2017 року, але не раніше ніж через рік після набору необхідного числа ратифікацій державами-

учасницями Асамблеї, про порядок набрання чинності цими положеннями. Наявність такого часового інтервалу обумовлена потенційною необхідністю включення зазначеного визначення до національних кримінальних кодексів.

МКС - єдиний міжнародний судовий орган, який наразі має юрисдикцію щодо злочину агресії. Жоден з інших кримінальних трибуналів (крім Нюрнберзького і Токійського), не мав і не має такої юрисдикції.

23 вересня 2016 року документи про ратифікацію депонували одразу дві держави - Чилі та Нідерланди; у червні того ж року поправки ратифікувала Палестина. Станом на 1 листопада 2016 року, зобов'язання щодо цих доповнень до Статуту загалом взяли 32 держави [51].

Оскільки на конференції в Римі 1998 року визначення «агресії», як ми уже зазначали раніше, прийняти не вдалося, було вирішено продовжити роботу в рамках Підготовчої комісії МКС, а потім, з 2003 року, та Асамблеї держав-учасниць. Остання підготувала проект визначення та у 2009 році винесла його на розгляд Конференції з Огляду Римського Статуту МКС, що відбулася у Кампалі (31 травня 11 червня 2010 року). Робота тривала 12 років [51, с. 70].

Оглядова Конференція (скликана Генеральним секретарем ООН після семи років з дня набрання чинності Статутом) прийняла поправки, що включають визначення «злочин агресії» та умови настання юрисдикції щодо неї. Підсумковий документ зумовив значення Конференції як найважливішої віхи в еволюції системи міжнародного кримінального правосуддя, закладеної в Римі 17 липня 1998 року [51, с. 78].

Асамблея держав-учасниць зіткнулася з труднощами під час роботи над визначенням. Крім іншого, далася визнаки відсутність практики застосування норм про відповідальність за агресію на міжнародному та національному рівні з 1947 року (коли закінчили роботу «окупаційні трибунали»). Стаття 8-біс визначає злочин агресії як планування, підготовку, ініціювання або здійснення особою, яка може ефективно здійснювати контроль або керувати політичними або військовими діями держави, акта агресії.

Таким чином, за основу визначення береться формулювання «злочинів проти миру» ст. 6 а) Статуту Нюрнберзького трибуналу. Незважаючи на деяку архаїчність визначення, воно міцно увійшло до матерії міжнародного звичаєвого права, і держави її відтворили [3, с. 11].

Друга частина визначення злочину агресії (також у п.1) відтворює таку істотну рису діяння, як «злочин керівництва». Зауважимо, що цей елемент звужує охоплення злочинів, які можуть відбуватися і особами, які мають політичний вплив, але не займають державних постів, або є великими магнатами [52, с. 74-75].

У зв'язку з цим зазначимо, що Кодекс злочинів проти миру та безпеки людства, ухвалений Комісією міжнародного права у 1996 році, не розкриває поняття «агресії» з метою кримінального переслідування індивідів [53].

Але в ст.16 вказується, що особа, яка, як керівник чи організатор, брала активну участь або віддавала наказ щодо планування, підготовки, розв'язування або ведення агресії, вчиненої державою, несе відповідальність за злочин агресії.

Елементи «злочину агресії», прийняті також Конференцією, відповідно до ст.9 Римського Статуту повинні допомагати Суду в розумінні та тлумаченні цього злочину; вони є додатковим джерелом при застосуванні права Судом. Слід керуватися ст. 31(3) (а) Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року і розглядати їх як подальшу угоду між сторонами щодо тлумачення договору або застосування його положень, оскільки вони мають консенсуальну основу [54].

Наступна риса злочину, а саме «пороговий рівень» широко дебатовалася і при прийнятті Конференцією як додатку 1 «Роз'яснення» (Understandings). Визначення містить вимогу, що акт агресії повинен, в силу свого характеру, серйозності та масштабів бути явним порушенням Статуту ООН.

У зв'язку з цим висловлювалися зауваження щодо того, що це суперечить статті 2(4) Статуту ООН, оскільки будь-який акт агресії несумісний зі Статутом і з визначенням агресії 1974 р. Хоча держави під час

ратифікації поправок висловили позицію у тому, що «Роз'яснення» відображають консенсус серед держав-учасниць (на думку деяких учених, вони повинні переважати над визначенням. На нашу думку, це не збігається із існуючим режимом ст. 31 Віденської конвенції 1969 р.

Цілям встановлення співвідношення індивідуальної поведінки з актом агресії держави служить пункт 2 ст. 8-bis, де акт агресії визначений як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або якимось іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй». Це відтворення п.1 Визначення агресії (Рез. 3314 (XXIX) ГА ООН від 14 грудня 1974 р.) доповнено переліком дій, згаданих у Резолюції: «... Будь-яка з наступних дій, незалежно від оголошення війни, кваліфікуватиметься у відповідності до резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14 грудня 1974 року як акт агресії:

а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона носила, яка є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили, території іншої держави або її частини;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

с) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

д) напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили або морські та повітряні флоти іншої держави;

е) застосування збройних сил однієї держави, що знаходяться на території іншої держави за угодою з державою, що приймає, порушуючи умови, передбачені в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

1) дії держави, що дозволяють, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, що використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

g) засилання державою або від імені держударства збройних банд, груп, іррегулярних сил чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають такий серйозний характер, що це рівносильно переліченим вище актам або його значній участі у них.

Таким чином, назване визначення, що стосується визначення державного акту агресії, повністю слідує основним пунктам Визначення 1974 року. Слід висловити жаль, що до переліку дій не увійшли такі акти, як широкомасштабні напади недержавних суб'єктів чи застосування ядерної, хімічної та біологічної зброї, що, на наш погляд, уже стало нормою міжнародного права. Проте здається, що причина їхнього не включення це побоювання щодо можливості досягнення компромісу щодо загального визначення [55].

Щодо умов здійснення юрисдикції між державами зберігалися неспроможні думки з двох питань: як слід вчиняти Суду, якщо Рада Безпеки не винесе ухвали щодо акта агресії; чи слід запровадити вимогу, згідно з якою передбачувана держава-агресор має визнати юрисдикцію Суду щодо даного злочину.

Тим не менш, у цій галузі досягнуто значного прогресу, про що свідчать пункти проекту статті 15-bis:

- згода щодо того, що на злочини агресії поширюватимуться всі три механізми введення в дію юрисдикції у ст. 13 Римського статуту;
- обвинувач буде зобов'язаний інформувати Раду Безпеки та співпрацювати з нею;
- оптимальний сценарій буде таким, за якого Рада Безпеки та Суд будуть діяти в тандемі;
- будь-які вимоги щодо розслідування злочину агресії не вплинуть на розслідування будь-яких з інших трьох основних видів злочинів [4, с. 55].

Крім цього, проект статті містив вказівку, що ухвала про вчинення акту агресії зовнішнім по відношенню до Суду органом, не матиме преюдиціального значення (п.5).

Проте позиції делегацій, як і раніше, відрізнялися з двох питань. Перше стосувалося того, як слід чинити Суду, якщо Рада Безпеки не винесе ухвали щодо акту агресії. Друге торкалося допустимості запровадження вимоги, за якою передбачувана держава-агресор має визнати юрисдикцію Суду щодо даного злочину (наприклад, шляхом ратифікації поправок).

У підсумковому документі умови здійснення юрисдикції були визначені у статтях 15-bis та 15-ter. Перша стосується здійснення юрисдикції щодо злочину агресії відповідно до пунктів «а» та «с» ст. 13 Статуту (передача ситуації державою-учасницею та *proprio motu*). Друга стосується здійснення юрисдикції на основі передачі ситуації Радою Безпеки. Рішення про розподіл цих механізмів було прийнято приблизно в середині обговорення [56].

Згідно з проектом статті 15-bis, Обвинувач, до початку розслідування щодо злочину агресії, повинен переконатися, чи винесено ухвалу Радою Безпеки щодо акту агресії. За наявності останньої може починати розслідування. Однак щодо того, які способи дії Обвинувача у разі відсутності такого визначення, думки держав розійшлися. В результаті п. 4 пропонованої статті 15-bis містив дві альтернативи:

1. Обвинувач не може починати розслідування (Варіант 1), при цьому Варіант 2 передбачав додавання: «якщо тільки Рада Безпеки не просила Обвинувача у резолюції, прийнятій відповідно до Глави VII Статуту ООН, розпочати розслідування щодо злочину агресії» (так званий варіант «зеленого світла»).

2. Якщо таке визначення не виносить протягом 6 місяців з дати повідомлення, Обвинувач може розпочати розслідування щодо злочину агресії. Тут пропонувалося чотири варіанти: безумовний початок розслідування (Варіант 1), умова санкціонування початку розслідування Палатою досудового провадження (Варіант 2), винесення ухвали про наявність акта агресії Генеральною Асамблеєю (Варіант 3), або ж Міжнародним Судом (Варіант 4)).

У ході переговорів держави зуміли досягти зменшення кількості можливих опцій. Так, 7 червня 2010 року Голова Спеціальної Робочої Групи зі злочину агресії надав переглянутий Документ для зали засідань та Проект доповіді Робочої групи зі злочину агресії. Пункт 4 статті 15-bis містив тепер лише два варіанти за відсутності визначення Ради Безпеки [57]:

1. За відсутності такого визначення Обвинувач неспроможний продовжувати розслідування щодо злочину агресії (колишній Варіант 1), причому колишній Варіант 2 (варіант «зеленого світла») був опущений у виноску як такий, що отримав підтримку небагатьох держав;

2. Якщо така ухвала не виноситься протягом 6 місяців з дати повідомлення, Обвинувач може розпочати розслідування щодо злочину агресії, за умови, що Палата досудового провадження дала згоду на розслідування щодо злочину агресії в відповідно до процедури, передбаченої у ст.16.

Обидві альтернативи зберігалися в першій половині останнього дня Конференції. Тим часом, держави досягли розуміння про поділ механізмів здійснення юрисдикції - ст. 15-bis (передача державами та *proprio motu*) та ст.15-ter.

Якщо ситуація передається Обвинувачеві Радою Безпеки, згідно зі ст.15-ter, юрисдикція Суду запускається так само, як і щодо інших злочинів, згідно зі ст.13 «в», тобто Обвинувач може розпочати розслідування щодо злочину агресії.

Значною новелою слід вважати пропозицію про те, що у разі задіяння першого механізму потрібна додаткова згода держави на здійснення юрисдикції Судом: «Суд може, здійснювати юрисдикцію щодо акта агресії, вчиненого державою-учасником, доки тільки держава-учасниця раніше не заявила про невизнання такої юрисдикції шляхом направлення відповідної заяви Секретарю» (нова ст.1-bis). В остаточному варіанті вона доповнена положенням, що відкликання такої декларації може бути здійснене у будь-

який час і має бути розглянуте державою-учасницею протягом трьох років (ст.12).

Нарешті, 10 червня було повідомлено, що після додаткових інтенсивних консультацій стало можливим зробити новий крок уперед. Йшлося про видалення Альтернативи 1. У результаті держави дійшли згоди щодо того, що після очікування протягом шести місяців, якщо РБ ООН не виносить констатуючого ухвали, Відділення досудового провадження може санкціонувати початок розслідування, якщо тільки РБ ООН не ухвалить рішення за ст.16 Статуту. Як бачиться, Франція та Великобританія, як постійні члени Ради та Безпеки, пішли назустріч більшості учасників Конференції, не виступивши проти виключення опції, що перешкоджає розслідуванню МКС у відсутності рішення Ради Безпеки про констатацію акту агресії на основі ст.39 Статуту ООН.

Згідно з п. 3 (загальним для статей 15-bis та 15-ter), «Суд здійснює юрисдикцію стосовно злочину агресії відповідно до цієї статті, згідно з рішенням, прийнятим після 1 січня 2017 року тією самою більшістю держав-учасниць, яка потрібна для прийняття поправки до Статуту». Крім того, таке рішення має бути ухвалене не раніше ніж через рік (більшістю у дві третини голосів держав-учасниць) після ратифікації або прийняття поправок тридцятьма державами-учасницями (таке число наразі досягнуто). Отже, відкладене на сім років здійснення юрисдикції МКС очікувало на спеціальне рішення держав [59].

Таким чином, незважаючи на серйозні протиріччя, держави змогли прийняти визначення агресії, що є серйозним досягненням у світлі кодифікації не лише міжнародного кримінального права, а й загального міжнародного права. Консенсусний порядок прийняття визначення підвищує його значення. Це визначення ґрунтується на традиціях МВТ, але водночас розвиває його. Конференція з огляду зробила важливий крок на шляху криміналізації діянь тих осіб, які відповідають за найбільш серйозні форми незаконного застосування збройної сили проти інших держав: злочин агресії.

Тим самим створили новий механізм для забезпечення основоположного принципу міжнародного права. Набрання чинності поправками щодо визначення агресії сприятиме зміцненню правових засад міжнародного правопорядку, в якому мир і правосуддя є глобальними цінностями.

2.2. Відповідальність держави за вчинення злочину агресії

У XIX і на початку XX століття війна вважалася легітимним політичним інструментом. Рішення йти на війну не підлягає юридичному чи навіть судовому розгляду. Право держав на необмежену війну вперше було поставлено під сумнів під час Гаазьких мирних конференцій 1899 і 1907 років. Відтоді все почало змінюватися, з численними спробами використати міжнародне право для заборони війни. З'являються численні документи, що містять норми щодо агресії, або не є прямо та повністю забороненими, або мають характер «м'якого права», або з якихось причин ніколи не набувають чинності [59].

Лише в 1928 р. було прийнято Паризький договір (Договір Бріана-Келлога), який забороняв використання війни як інструменту національної політики [26, с. 14, 286]. Це перший багатосторонній договір про відмову від агресивних війн, його учасниками є переважна більшість країн. Серед них у міжнародному праві виникла універсальна норма, що замінює «право війни» принципом заборони агресивної війни [60 с.11, 83]. Відповідно до статті 1 Договору Високі Договірні Сторони «засуджують звернення до війни як засобу вирішення міжнародних суперечок і відмовляються від неї як знаряддя національної політики у своїх взаємовідносинах» [26, с. 14, 81]. До 1939 р. 63 з 67 країн світу ратифікували пакт Бріана-Келлога, що надало йому майже універсального характеру [61, с. 14].

Після Другої світової війни Статут ООН значно розширив сферу заборони агресії. Статут Організації Об'єднаних Націй відхиляється від традиційної концепції війни та залишає країнам можливість зловживати

війною. Пункт 4 статті 2 Хартії забороняє «загрозу силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави або будь-яким іншим способом, що суперечить цілям Організації Об'єднаних Націй». Є два винятки з цієї заборони: право на самооборону від збройного нападу згідно зі статтею 51 Статуту ООН і військові заходи, дозволені Радою Безпеки згідно з Главою VII Статуту ООН у разі збройного нападу. Загроза миру, порушення миру або акт агресії (ст. 39) [1, с. 7].

Сучасне визначення агресії міститься в Резолюції 3314 Генеральної Асамблеї ООН 1974 року та Статуті Міжнародного кримінального суду 1998 року (Римський статут). Пункт 2 статті 8bis Римського статуту підкреслює значення поняття «акт агресії» та містить перелік дій, які кваліфікуються як акт агресії. Слід зазначити, що визначення «акту агресії», яке міститься в Римському статуті (стаття 8bis(2)), подібне (майже дослівне) до визначення «агресії», прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН у Резолюції 3314. Перелік актів агресії, зазначений у пункті 2 статті 8 bis Статуту Міжнародного кримінального суду, також схожий на перелік актів агресії, що міститься у визначенні агресії, прийнятому Резолюцією 3314 (стаття 3) [4, с. 41].

Таким чином, агресія означає застосування сили однією державою для порушення суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим способом, що суперечить Статуту Організації Об'єднаних Націй. Застосування сили першою державою, яка порушила Хартію, є доказом *prima facie* агресії.

Відповідно до Статуту 1998 року та Резолюції 1974 року наступні акти є актами агресії, незалежно від того, чи оголошена війна: а) вторгнення або напад збройних сил однієї держави на територію іншої держави або анексія території іншої держави силою в результаті такого вторгнення чи нападу або будь-якої військової окупації частини цієї держави, незалежно від її тимчасового характеру; б) бомбардування території іншої держави збройними силами однієї держави або використання будь-якої зброї цієї

держави проти території іншої держави; с) блокада портів іншої держави збройними силами однієї держави або узбережжя; d) напад збройних сил однієї держави на сухопутні, морські або повітряні сили або морського і повітряного флоту іншої держави; е) використання збройних сил однієї держави, дислокованих на території іншої держави, за згодою держави перебування в порушення умов, визначених угодою, або договором про продовження терміну дії перебування на території після припинення дії угоди з приймаючою країною; f) дія однієї країни, яка дозволяє іншій державі використовувати свою територію для вчинення актів агресії проти третьої країни; g) країна або від імені країни надсилає озброєні групи, банди, з метою незаконного застосування сили, вчинене регулярними військами або найманцями проти іншої держави, яке має настільки серйозний характер, що прирівнюється до перерахованих вище дій, або його значна участь [6, с. 7].

Сьогодні основними діючими міжнародно-правовими механізмами боротьби з міжнародними злочинами, в тому числі злочином агресії, є Рада Безпеки ООН, Міжнародний Суд ООН і Міжнародний кримінальний суд. Проте діяльність цих установ не завжди є достатньо ефективною у протидії та запобіганні агресії, як цього вимагають сучасне середовище та виклики.

Безперечно, діяльність Ради Безпеки ООН має надзвичайно важливе значення для підтримання міжнародного миру та безпеки. Проте, на думку багатьох вчених, особливо І. І. Лукашука, І. П. Бліщенко, у деяких випадках рішення РБ могли мати політичне забарвлення. Ми також не повинні забувати, що погляди та інтереси постійних членів, які мають право вето, відіграють важливу роль, при прийнятті Радою Безпеки рішення. Це говорить про те, що Рада Безпеки ООН може бути не залучена до процесу прийняття справедливих рішень про застосування санкцій до постійних членів Ради Безпеки. Хоча в історії є випадки застосування Радою Безпеки санкцій за міжнародні злочини, цей орган залишається радше політичним, ніж судовим [62, с. 258; 9, с. 64].

Необхідною умовою для того, щоб Міжнародний суд ООН прийняв справу до розгляду, є згода сторін у суді. З цього випливає, що без згоди держави, яка вчинила міжнародний злочин, суд не зможе розглянути справу і винести рішення проти цієї держави (ст. 36) [62, с. 303]. Крім того, юрисдикція Суду не поширюється на держави, які не є членами Організації Об'єднаних Націй, якщо ці країни не погоджуються на юрисдикцію та сплачують певні судові збори (стаття 35.2). Випадки, наведені в літературі [8, с. 258-259], коли МК ООН ухвалював рішення щодо ситуацій, у яких держави вчиняли міжнародні злочини, але сьогодні ці випадки є досить винятковими.

Що стосується Міжнародного кримінального суду, то в тексті Римського статуту, прийнятого в 1998 році, стаття 5, пункт 1 (d), зазначено, що суд має юрисдикцію щодо злочину агресії, але пункт 2 цієї статті на той час передбачав, що лише в контексті концепції агресії після того, як визначення буде прийнято та включено до Статуту Міжнародного кримінального суду, Суд може здійснювати юрисдикцію щодо злочину. Лише 11 липня 2010 року Комітет з перегляду прийняв консенсусом резолюцію RC/Res.6, вносячи зміни до Статуту Міжнародного кримінального суду та роз'яснюючи концепцію злочину агресії (стаття 8bis) [63].

Прийняття визначення агресії в Статуті Міжнародного кримінального суду, безсумнівно, є великим кроком вперед на шляху до зміцнення міжнародного миру та безпеки. Однак за акти агресії (як і інші міжнародні злочини) МКС може карати лише окремих осіб і не може вживати заходів проти всієї злочинної держави-агресора.

Тому пункт 1 статті 8bis Римського статуту передбачає, що для цілей Римського статуту «злочин агресії» означає «планування, підготовку, початок або виконання політичної чи військової операції особою, яка в змозі ефективно керувати або контролювати політичні або військові операції [5]. Крім того, за злочини, вчинені цілою країною, народ якої брав участь у заборонених діях, які становлять злочин агресії та можуть отримати

додаткові переваги та вигоди від злочину агресії (особливо це стосується правлячого класу), відповідальність лежить на одній особі або кілька осіб.

Іншим негативним фактором є те, що Суд не має юрисдикції щодо злочинів агресії, вчинених державами або на території держав, які не є учасниками Хартії. Суд також не може здійснювати юрисдикцію щодо акту агресії, вчиненого державою-учасницею, якщо держава-учасниця заявляє про відсутність юрисдикції, надіславши відповідну заяву Державному секретарю. Римський статут також передбачає, що Суд може здійснювати юрисдикцію лише щодо злочинів агресії, вчинених через рік після того, як тридцять держав-учасниць Статуту ратифікували або прийняли поправку щодо агресії (прийняту резолюцією RC/Res.6) [63, с. 7]. Ці невирішені аспекти певною мірою послабили здатність Міжнародного кримінального суду та міжнародного права в цілому боротися зі злочиним агресії.

За своїм обов'язковим характером національна система кримінальної відповідальності вбирає специфічні «координаційні» характеристики міжнародного права. Тому ідея прихильників концепції КВД створити спеціальний судовий орган для вирішення справ про відповідальність держави за міжнародні злочини виглядає як мінімум доречною.

У міжнародно-правовій доктрині широко поширена наукова орієнтація, яка визнає кримінальний характер відповідальності держави за міжнародні злочини. Засновником цього напряму по праву вважається румунський юрист-міжнародник Веспасіан В. Пелла, який ще в 1925 році запропонував комплексну концепцію кримінальної відповідальності держави у своїх працях. Вчений вважає, що кримінальна відповідальність держав уже існує в КК і повне визнання цього нового виду відповідальності має велике значення для підвищення ефективності міжнародного права [11, с.11; 8, с. 242-243].

Прихильники державної кримінальної відповідальності дотримуються позиції, згідно з якою відповідальність за вчинення міжнародних злочинів повинна відрізнятися за обсягом, формою і способом виконання від відповідальності за загальні порушення міжнародного права:

відповідальність за міжнародні злочини слід визначати як відповідальність за міжнародні злочини. Мета національної кримінальної відповідальності полягає не тільки в повному відшкодуванні заподіяної шкоди, а й у тому, щоб нематеріальні негативні наслідки понесло все національне суспільство; запобігання цій же країні (як і іншим країнам) від повторення такого міжнародного злочину; дозволяє законне обмеження (для конкретних цілей) суверенітету та міжнародної правосуб'єктності держави-порушника [64].

Подібні думки підтримують багато експертів-міжнародників, але вони заперечують кримінальний характер цієї відповідальності, називають її міжнародним правом або уникають відповіді на запитання. Представники вітчизняних та міжнародних юридичних кіл переважно дотримуються середньої позиції та підтримують погляди, близькі до поглядів прихильників КВД [12, с. 12, 15-20; 9, с. 45].

Сучасний представник української міжнародної юриспруденції В. Ф. Антипенко визнав кримінально-правовий характер відповідальності держави за міжнародні злочини. Вчений підтвердив цю доцільність і продемонстрував можливість відповідальності держави за вчинення злочинів міжнародного тероризму [65, с. 14; 14, с. 215-224].

Пера та інші прихильники КВД відносять такі форми кримінальної відповідальності до держави: 1) дипломатичну (попередження, зрив дипломатичних і консульських відносин тощо); 2) юридичну (вилучення майна національних громадян тощо); 3) економічні (блокада, ембарго тощо); 4) інші (засудження, штрафи, позбавлення представництва в міжнародних організаціях на певний період, окупація національної території повністю або частково, позбавлення незалежності тощо) [9, с.11; 11, с. 355].

Крім того, проект Міжнародного кримінального кодексу В. Перла передбачав заходи безпеки, які могли бути вжиті проти злочинних держав, а саме: знищення стратегічних залізниць і фортифікацій, заборона військового виробництва, конфіскація зброї, обмеження чисельності армії, повне роззброєння, створення демілітаризованих зон на території держави та

здійснення контролю за ними, розгортання військових частин у різних місцях на території держави з метою контролю [66].

Як підтверджує ця доктрина, у міжнародній практиці вже застосовуються заходи покарання, перелічені В. Пелла [8, с. 258].

Після Другої світової війни Німеччина вжила таких заходів щодо злочину агресії: тимчасове обмеження суверенітету, окупація території, позбавлення деяких територій (Східна Пруссія, Сілезія, Ельзас, Судети та інші території), невійськова активність і заборона утримання збройних сил або окремих видів збройних сил, обмеження юрисдикції, демократизація права, верховенство влади союзників, контроль економіки, ліквідація фашистських організацій, використання праці німецького народу, репарацій, які Німеччина мала сплатити у грошовій формі (наприклад, Німеччина мала заплатити 10 мільярдів доларів США, Радянському Союзу та стільки ж Західним країни), промислове обладнання, а країни Заходу також отримали патенти Німеччини, було вилучено компенсацію за обладнання, сировину, золото, історико-культурні ресурси [12, с.12, 75-84].

Потсдамська угода 1945 р. містила такий пункт: «Німеччина повинна бути змушена здійснити якомога більшу компенсацію за шкоду і страждання, завдані нею Організації Об'єднаних Націй, за які німецький народ не може уникнути відповідальності» [67, с.17, 259-261].

Прихильники КВД використовують різні елементи режиму відповідальності для конкретного розподілу відповідальності за злочини: підкреслюють суто імперативний характер цієї відповідальності, що фактично виключає можливість згоди держави-порушника на її впровадження; підкреслюють процедури прийняття рішень щодо таких державних органів, уповноважених приймати такі рішення, а саме спеціальні судові органи. Що стосується важливості прийняття Міжнародного кримінального кодексу, то відповідно до традиційної доктрини кримінального права Міжнародний кримінальний кодекс є єдиним джерелом для визначення кримінальної відповідальності [16 с. 17, 135]. Основним

завданням заходів покарання за міжнародні злочини є не тільки забезпечення найбільш повного відшкодування заподіяної шкоди, а й створення умов для запобігання вчиненню в майбутньому міжнародних злочинів шляхом вжиття спеціальних заходів, тобто, попередження. Подвійний характер наслідків вчинення міжнародних злочинів є майже загально визнаним [6, с. 6, 53].

Представники концепції кримінальної відповідальності держави вважають, що за вчинення міжнародних злочинів, окрім окремих осіб і злочинних організацій, несе відповідальність також народ держави-здійснювача (виняток можуть становити випадки тоталітарних режимів або держав, які застосовують силу проти своїх власних люди). Її умова та пояснення полягає в тому, що в демократичній країні народ бере безпосередню участь у формуванні публічної влади шляхом голосування, вибору та підтримки певних напрямів політики публічної влади та методів її реалізації. Вважається, що людина в такому стані має шанс запобігти цьому порушенню. Представники концепції КВД вважають, що такий підхід відповідальності людей матиме стримуючий вплив на осіб, які вчинили злочини, і стане мотивацією для вжиття громадянами заходів щодо запобігання злочинам [9, с.11, 15, 46-47].

Вчинені міжнародні злочини є найсерйознішими порушеннями зобов'язань за міжнародним правом, характер, серйозність і масштаби яких зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства і становлять загрозу міжнародному миру і безпеці. Без країни (або групи країн) пряме чи опосередковане залучення неможливо. Як зазначав В. Ф. Антипенко, суб'єктність злочинця в міжнародному праві утворює складну правову систему, змістом якої є міжнародна правосуб'єктність держави, суб'єктність якої конститується згідно з визначенням міжнародних злочинів, поєднаних із суб'єктністю. Вчений зазначав, що держава, як втілення цілісності свого народу, керується своїми інтересами та функціями під впливом геополітики, геоeкономіки, цивілізації, культури та інших глобальних чинників [65, с. 14].

Наприклад, такі міжнародні злочини, як агресія, не можуть відбуватися без участі держав або держави, не має запланованих дій і чітко вираженої готовності та наміру вчиняти певні дії та досягати конкретних цілей. Для здійснення агресії необхідна участь збройних сил принаймні однієї держави, які мають бути розміщені під централізованим організованим командуванням цієї держави (у формі відповідного державного органу). Тому, за сучасних механізмів представництва влади, акт агресії неможливий без участі практично всього державного апарату, а також усього національного суспільства. Крім того, поведінка, яка становить і призводить до злочину агресії, визначається і підтримується національною політикою, яка відповідає зовнішньополітичним і геополітичним стратегічним цілям країни.

Решетов Ю.О. вважає, що агресія є особливо небезпечним міжнародним злочином, який характеризується великими масштабами та високим ступенем суспільної небезпеки та ґрунтується на злочинному умислі держави-агресора. Агресія – це не результат надмірності чи нехтування з боку деяких чиновників, а результат добре продуманої та спланованої політики агресії [66, с. 85-88].

МКС може виносити рішення лише проти фізичних осіб і, для цілей Статуту, він передбачає, що злочинцем є фізична особа у зв'язку зі злочином агресії. Однак Статут також передбачає «використання» збройних сил державою, коли відбувається акт агресії (стаття 8bis, пункт 2) [20].

Враховуючи вищевикладене, представляється доцільним створити в концептуальних рамках КВД запропонований міжнародний судовий орган зі спеціальною юрисдикцією (який мав би повноваження приймати рішення та визначати відповідальність держав за вчинення міжнародних злочинів, у тому числі за порушення прав людини) і прийняв Міжнародний кримінальний кодекс, який встановлює низку заборонених діянь, а також форми та міри відповідальності за ці діяння, на основі яких вищезазначені суди здійснюватимуть свою юрисдикцію [69].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що міжнародно-правові механізми, створені та діючі сьогодні для боротьби та запобігання агресії та іншим міжнародним злочинам, не завжди є достатньо ефективними. Тому завдання вдосконалення існуючих та створення нових таких міжнародно-правових механізмів є дуже актуальним. У цьому контексті перспективним є створення національної системи кримінальної відповідальності з урахуванням інтернаціоналізації міжнародного життя та суперечливого розвитку процесів демократизації та конфліктів.

Аналіз міжнародної практики показує, що на практиці система та заходи відповідальності, передбачені концепцією КВД, неодноразово використовувалися в міжнародних відносинах і не суперечать міжнародному праву. Створення національного органу кримінальної відповідальності допоможе систематизувати та впорядкувати міжнародно-правові норми та міжнародну практику національної відповідальності за міжнародні злочини, та в свою чергу сприятиме забезпеченню справедливості та пропорційності країн у визначенні національної кримінальної відповідальності за злочин агресії (та інші міжнародні злочини) та підвищення ефективності міжнародного права в підтримці міжнародного миру та безпеки.

РОЗДІЛ 3. ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ

3.1. Формування юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії

Як відомо, на Нюрнберзькому процесі Трибунал охарактеризував ведення агресивної війни як «...найвище зло... Розв'язування агресивної війни... не лише міжнародний злочин; це надзвичайний злочин міжнародного характеру, який відрізняється від інших військових злочинів лише тим, що він містить у собі все накопичене зло загалом» [70, с. 41].

Прийняття Статуту та визначення, що містить ознаки агресії, не було завершальним етапом дискусії про принцип *nulla poena sine lege* - «немає покарання без закону». Коли це питання було порушено на Нюрнберзькому процесі, судді сформулювали таке конкретніше твердження: «Злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, не абстрактними суб'єктами, і лише завдяки покаранню індивідуальних осіб, які вчинили цей злочин, можуть бути виконані положення міжнародного права» [70, с. 56].

Створення у 1945 р. Організації Об'єднаних Націй стало центральним актом визнання жорсткої потреби зробити щось радикальне, щоб уникнути повторення такої кровопролитної війни. Для вирішення питань щодо порушення норм міжнародного права Статутом ООН було засновано Міжнародний суд. Проте, здійснюючи свою діяльність, Міжнародний суд ООН зустрівся з небажанням деяких держав виконувати рішення Суду з будь-яких політичних причин. З цього приводу у своїй статті Р. А. Каламкарян зазначає: «Існування міжнародного зобов'язання, зафіксованого у відповідній договірній формі, запобігає необхідності виконання постанов, що містяться в ньому, відповідно до їх букви та духу. У цьому плані офіційно висловлена готовність держави формально сприяти арбітражному врегулюванню спору, що виникла, є недостатньою. Важливо, щоб держава своїми діями не створювала штучних перешкод на шляху нормального перебігу арбітражного розгляду, висуваючи надумані приводи про політичний характер спору з метою перешкодити його проведенню. Відповідно, потрібна не лише формально виражена готовність держави сприяти врегулюванню спору на основі права, а й його реальні позитивні кроки в цьому напрямку, одним із проявів чого є невисування необґрунтованих заяв про політичний характер спору, що виник» [71].

Як уже було зазначено раніше, значним внеском у розвиток системи міжнародного правосуддя стало ухвалення у 1998 р. Римського статуту Міжнародного кримінального суду та його набуття чинності у 2002 р. [20] Г. А. Русанов зазначає, що на сучасному етапі саме Статут Міжнародного

кримінального суду є найповнішим джерелом міжнародного кримінального права, у преамбулі якого підтверджуються принципи, перераховані у Статуті ООН [72].

Стаття 5 (підп. «d» п. 1) Римського статуту свідчить, що Міжнародний кримінальний суд (МКС) має юрисдикцію над усіма серйозними міжнародними злочинами, у тому числі злочином агресії. Як зазначають П. Гірке та М. Камп, «Римський статут спрямований на зміцнення верховенства права в міжнародних відносинах, вимагаючи від осіб, які порушили обов'язки щодо міжнародного співтовариства, постати перед незалежною міжнародною судовою установою та понести відповідальність за свої вчинки» [73].

Оскільки під час конференції не було досягнуто згоди між державами - членами конференції з питання, що є злочином агресії, було прийнято, що МКС не встановлюватиме свою юрисдикцію над злочином агресії до того моменту, коли будуть не внесені зміни до Статуту, що дають конкретне поняття цього злочину. Щодо інших злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду, а саме: злочин геноциду, злочини проти людяності, військові злочини, діють існуючі міжнародні договори, у тому числі Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року [24], Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. [74], Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. [75] та інші міжнародні акти. Однак А. Х. Абашидзе зазначає, що відповідно до норм, закріплених у цих конвенціях, держави зобов'язані здійснювати кримінальне переслідування всіх осіб, які вчинили міжнародні злочини. Багато держав «не можуть визначитися з визнанням юрисдикції МКС, який створений як один з ефективних засобів судового переслідування та покарання осіб, які вчинили найбільш тяжкі міжнародні злочини. До того ж діє він тільки у тих випадках, коли відповідні держави виявляються не в змозі здійснити кримінальне правосуддя над особами, які вчинили такі злочини, або ж не роблять цього належним чином на основі національної системи» [76].

Розробка визначення злочину агресії розпочалася ще до Римської конференції. У процесі розробки та прийняття Статуту МКС основою визначення даного злочину послужили положення, закріплені резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 р., яка затвердила визначення агресії [4].

Завдання з розробки визначення агресії було поставлено перед спеціальним Комітетом, започаткованим Генеральною Асамблеєю ООН у 1994 р., який працював над створенням Міжнародного кримінального суду[77]. У Римі делегати ухвалили Резолюцію «F» для створення Підготовчої комісії для роботи над проектом пропозицій щодо злочину агресії [78]. Підготовчій комісії було доручено підготувати пропозиції щодо зміни положення про агресію, у тому числі визначення, елементи злочину агресії та умови, відповідно до яких МКС здійснюватиме свою юрисдикцію щодо цього злочину. До липня 2002 р. Підготовчою комісією були підготовлені пропозиції[79] - вони включали три варіанти визначення агресії.

У вересні 2002 р. для полегшення подальшої роботи над пропозиціями асамблеєю держав - членів МКС було створено Спеціальну робочу групу з розгляду злочину агресії (СРГПА) і після численних зустрічей у лютому 2009 р. СРГПА представила законопроект про внесення змін. Як зазначає Л. В. Іногамова-Хегай, всі три визначення базувалися на резолюції 3314 Генеральної Асамблеї ООН. Науковець вказує на те, що перше визначення агресії полягало в перерахуванні основних ознак даного злочину. Друге визначення агресії є ширшим, у ньому не лише перелічувалися ознаки агресії, такі як вторгнення збройних сил однієї держави на територію іншої, бомбардування, блокада портів та інші, але також наголошувалося на тому, що всі фізичні особи, причетні до вчинення будь-якого акту агресії, незалежно від свого статусу, нестимуть індивідуальну відповідальність за цей злочин. Третій варіант також містив перерахування складових елементів даного міжнародного злочину та включав вказівку на індивідуальну відповідальність за агресію [80].

Проект поправок СРГПА був підготовлений відповідно до резолюції 3314 Генеральної Асамблеї ООН із закріплення поняття «агресія» [79, с. 200], але СРГПА додала кваліфікуючі терміни, які значно звузили рамки визначення агресії. Так, ст. 8 (п. 1) проекту визначала «злочин агресії» як «планування, підготовку, розв'язування чи здійснення особою, яка може фактично здійснювати контроль чи керівництво політичними чи військовими механізмами держави акту агресії, який, в силу свого характеру, серйозності та масштабу є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй»[81].

Стаття 8 (п. 2) дала визначення самого «акту агресії»: «Застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй [81, с. 77].

Основним питанням, яке розглядалося на Римській конференції щодо визначення злочину агресії, було питання про те, чи можна дати визначення агресії як злочину в цілому, щоб Рада Безпеки ООН користувалася цим визначенням у разі, коли це буде необхідно.

31 травня – 11 червня 2010 р. відбулася перша Конференція з огляду Римського статуту Міжнародного кримінального суду у столиці Уганди Кампалі. Необхідність Конференції була детермінована особливою роллю Міжнародного кримінального суду в сучасному світі. Як зазначають П. Гірке та М. Камп: «Найважливішим предметом під час переговорів на Конференції був злочин агресії. Хоча він спочатку був частиною юрисдикції МКС, він не міг де-факто притягнути до відповідальності осіб, винних у даному злочині, через відсутність дефініції агресії та ролі Ради Безпеки ООН, що визначає дії тієї чи іншої держави агресивними» [73, с. 60]. Також фактором, що впливає на включення злочину агресії до юрисдикції Суду, було правомочність держав здійснювати кримінальне розслідування у справах, пов'язаних з даним злочином, у тому числі ухвалення будь-яких рішень щодо осіб, винних

у скоєнні агресії, зважаючи на самостійність держав, виходячи з універсальності своєї кримінальної юрисдикції [82].

Діяльність з вироблення дефініції злочину агресії для цілей Римського статуту динамічно виконувалася протягом більше 10 років під егідою Спеціальної робочої групи. Схвалений групою проект мав протиріччя щодо низки принципів питань, та у такій формі, але з додатковими варіантами, було надіслано на розгляд Конференцією [83].

Найменша кількість суперечок виникала щодо визначення складових елементів злочину агресії, схвалених робочою групою: «Для основних цілей цього Статуту «злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або ведення особою, яка має де-факто важелі влади або здійснює контроль над військовими чи політичними структурами держав, актом агресії, який за своїм характером, масштабністю та серйозністю є грубим порушенням Статуту ООН» [84].

Головними ознаками злочину агресії, виходячи з цієї дефініції, стали: «бланкетний характер об'єктивної сторони; спеціальний суб'єкт, який характеризує злочин як «leadership crime»; специфічний «межа важливості» як імперативу «жорсткого порушення» Статуту ООН» [85].

Г. І. Богуш зазначає, що наприкінці Конференції було ухвалено рішення щодо закріплення різних процедур щодо здійснення юрисдикції Суду у двох нових статтях. Відповідно до статті 15bis у варіанті передачі справи в МКС державою-учасницею або на початку розслідування *proprio motu* прокурором останньому необхідно уточнити, чи було прийнято Радою Безпеки ООН рішення про вчинення акту агресії, і повідомити про це Генеральному секретареві ООН. У разі, якщо немає такого рішення, прокурор так чи інакше може далі вести своє розслідування у звичному порядку, якщо він отримає одноголосний дозвіл усіх суддів Відділу попереднього провадження МКС. Це було важливою перемогою тих, хто дотримувався ідеї одноосібної ролі Суду у переслідуванні винних у злочині агресії [85, с. 4].

Дві нові статті Статуту закріпили скорочення персональної, а також територіальної юрисдикції Суду щодо злочину агресії. У випадках трансферу розгляду справи Раді Безпеки ООН Суд може виконувати свою юрисдикцію щодо будь-яких злочинів, у тому числі тих, що були скоєні в межах «третіх країн» або громадянами цих країн. Якщо розглядати інші можливі ситуації, то «держава-учасниця має право передати Секретарю МКС особливу декларацію про те, що вона не визнає юрисдикції суду щодо злочину агресії» [85, с. 5].

Попри труднощі, викликані процедурою прийняття поправок, а також у зв'язку з відстрочкою в часі, яка затягнулася до 2017 р., встановлений механізм є цілком розумним і досить реалістичним [86]. Прийняття схваленої всіма державами-учасницями дефініції злочину агресії та її ратифікація є *ipso facto* величезним досягненням у сфері запобігання цьому тяжкому міжнародному злочину.

На сьогодні більш ніж 30 держав ратифікували поправки щодо визначення злочину агресії. Одними з останніх держав стали Чилі та Нідерланди [88]. Цей факт може дозволити Суду здійснювати свою юрисдикцію над злочином агресії, оскільки для цього була потрібна ратифікація саме 30 держав, але лише за умови, якщо цей злочин був скоєний після закінчення року після моменту ратифікації цих поправок [89].

Визначення злочину агресії з усіма поправками, щодо якого Міжнародний кримінальний суд зможе здійснювати свою юрисдикцію, звучить так:

«...»злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або здійснення особою, яка в змозі фактично здійснювати керівництво або контроль за політичними чи військовими діями держави, акта агресії, який через свій характер, серйозність та масштабів є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй.

...«акт агресії» означає застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності

іншої держави або якимось іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй» [85].

У тому числі зазначаються ознаки акту агресії, які також закріплені резолюцією №3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН. Важливо відзначити те, що Суд може здійснювати свою юрисдикцію щодо злочину агресії, що випливає з акту агресії, вчиненого державою-учасницею, лише в тому випадку, якщо держава-учасниця раніше не заявила про невизнання такої юрисдикції шляхом направлення відповідної заяви Секретарю. Також слід зазначити, що стосовно держави, яка не є учасником Римського статуту, Суд не здійснюватиме свою юрисдикцію щодо злочину агресії, вчиненого громадянами цієї держави або на її території.

Таким чином, визначення, затверджене резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН, є похідним від існуючих джерел. Визначення, закріплене Римським статутом, навпаки, вимагає від держави дій чи участі у процесі обвинувачення окремих фізичних осіб, винних у злочині агресії. На наш погляд, Кампальська конференція є проном у сфері формування сучасних норм міжнародного кримінального права та символізує об'єднання держав з метою розвитку системи міжнародного правосуддя.

Проте проблемним фактором при прийнятті Статуту та його подальшої ратифікації є момент щодо видачі Суду обвинувачених у скоєнні міжнародних злочинів, що входять до його компетенції. Як пише Б. Р. Тузмухамедов, «...основні розбіжності полягали в тому, що національні конституції передбачали недоторканність вищих посадових осіб та заборону на передачу власних громадян майбутньому Суду» [90]. Також Б. Р. Тузмухамедов зазначає, що Міжнародний кримінальний суд, який доповнює національні органи кримінальної юстиції відповідно до ч. 10 преамбули, ст. 1 Статуту та здійснює свої функції та повноваження на території держави-учасниці, відповідно до ч. 2 ст. 4 Статуту не підпорядковується ні Конституції, ні іншим законам цієї країни.

Ряд країн принципово заперечують проти самої ідеї МКС як такої, що обмежує суверенітет держав і дає невизначено широкі компетенції Суду; серед них США, Китай, Індія, Ізраїль та Іран. Однак слід сподіватися на те, що Міжнародний кримінальний суд буде незалежним міжнародним органом, діяльність якого не матиме політичної мотивації, але здійснюватиметься виключно з метою підтримки та розвитку системи міжнародного правосуддя для запобігання міжнародним злочинам, найтяжчим з яких є агресія. Ми вважаємо, що Міжнародний кримінальний суд на тлі різних порушень норм міжнародного права має бути уособленням основних принципів права, а саме: верховенства права, законності, рівноправності всіх перед законом, відповідальності за наявності вини, а також справедливості, гуманності та неупередженості при прийнятті рішень.

Таким чином, слід зробити висновок про те, що затвердження визначення злочину агресії резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р. стало проривом у сфері науки та практики міжнародного права. Прийняття в 1998 р. Римського статуту МКС ознаменувало новий етап у розвитку системи міжнародного правосуддя. Однак питання юрисдикції МКС щодо злочину агресії залишається відкритим внаслідок колізії з нормами національного законодавства низки держав. Відповідно, для подолання даної колізії важливим є невтручання МКС у справи національних судів, щоб не допустити порушення внутрішньої компетенції держав. При цьому має підтримуватись мета, закріплена Статутом ООН - збереження міжнародного миру та безпеки, а для досягнення цієї мети необхідно запобігати злочину агресії на всіх рівнях: міжнародному та національному.

3.2. Перспективи створення Спеціального Міжнародного Трибуналу відносно РФ щодо злочину агресії проти України

Єдиним життєздатним шляхом до переслідування злочинів агресії, скоєних проти України, є створення спеціального міжнародного трибуналу.

Визначення злочину агресії в Римському статуті було прийнято лише в 2010 році - через 12 років після узгодження балансу Римського статуту; через 60 років після переговорів щодо визначення акту агресії, які спочатку почалися в рамках ООН. Причини тривалих дебатів здебільшого очевидні: як зазначив Теодор Мерон у розпал переговорів місія більш чутлива, прецедентів менше, наслідки для цілісності міжнародного права та ООН, Статут глибший і ширший, а інтереси національної безпеки більш безпосередньо залучені [91].

Яким би важким було досягнення згоди щодо визначення, зрештою справжня боротьба точилася за сферу юрисдикції МКС щодо злочину. Результатом є спеціальний режим, який надає МКС - юрисдикцію у вузькому діапазоні ситуацій порівняно з іншими злочинами, передбаченими Римським статутом - результат, на якому наполягає Постійна п'ятірка (P5) і неохоче приймається іншими державами як ціна, сплачена за ухвалення поправок щодо агресії [92]. Юрисдикційні положення є складними, і їхнє тлумачення залишається суперечливим. Ці невирішені дебати, однак, не мають значення в поточному контексті, оскільки зрозуміло, що за відсутності направлення від Рада Безпеки (яку в нинішньому контексті можна не враховувати через вето росії), МКС не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії, до якого причетна недержавна сторона (наприклад, росія чи Україна) як агресор або жертва.

Було запропоновано внести зміни до Римського статуту, щоб дати Генеральній Асамблеї можливість активувати юрисдикцію МКС, щоб обійти право вето [93]. Однак, згідно зі статтями 10, 11, 12 і 14 Статуту ООН, повноваження Асамблеї обмежуються наданням рекомендацій: як підтверджено Міжнародним судом у справі про певні витрати, Асамблея не має можливості вживати примусових заходів, що є виключною прерогативою Ради Безпеки. Зрозуміло, що створення обов'язкової кримінальної юрисдикції є формою таких примусових дій. Таким чином, Генеральна

Асамблея не має повноважень створювати кримінальну юрисдикцію там, де вона інакше була б відсутня [94].

Було б, принаймні теоретично, можливо, навіть бажано, змінити Римський статут, щоб усунути деякі юрисдикційні обмеження, які є унікальними для агресії. Дійсно, держави-учасниці МКС вже взяли на себе зобов'язання переглянути поправки щодо агресії через 7 років після початку здійснення Судом юрисдикції (тобто у 2025 році). Однак досвід показує, що забезпечення необхідної підтримки для ширшого юрисдикційного режиму буде перевищувати важко. Навіть якщо необхідна підтримка матеріалізується, згідно зі статтею 121(4), поправка повинна бути ратифікована сімома -вісьмома державами-учасниками, щоб набути чинності [94]. Іншими словами, наразі нам видається, що МКС не є реалістичним варіантом переслідування за злочини агресії, вчинені проти України.

Зрозуміло, що розглядаються внутрішні судові переслідування. Україна визнала злочином агресію [95], має територіальну юрисдикцію та почала розслідування цього злочину. Серед інших, Литва та Польща також розпочали відповідні внутрішні розслідування [96]. Проте будь-яке переслідування злочинів агресії всередині країни, може зустрітися зі значними перешкодами.

По-перше, будь-який суд за межами України може бути непідсудним. Як і інші нетериторіальні держави, які оголосили внутрішні розслідування, Литва покладається на універсальну юрисдикцію. Принаймні 18 держав припускають універсальну юрисдикцію щодо злочину агресії [97]. У справі Піночета проти лорда Міллета стверджував, що злочини проти миру притягують універсальну юрисдикцію [98], висновок, який узгоджується з Принципом 2 Принстонських принципів універсальної юрисдикції [99]. Проте дослідники агресії, розходяться в цьому питанні, і злочини проти миру/злочин агресії найчастіше відсутні в переліку зазначених злочинів.

Жодне з окремих рішень у справі про ордери на арешт, які намагаються визначити злочини, щодо яких поширюється універсальна юрисдикція, не

включає агресію. Майже повна відсутність посилання на агресію в щорічних дебатах Генеральної Асамблеї щодо універсальна юрисдикція також вражає[100].

Окрім універсальної юрисдикції, Польща стверджує юрисдикцію на основі принципу захисту щодо злочину, пов'язаного з ініціюванням або веденням агресивної війни, якщо іноземець вчинив злочин за кордоном «проти інтересів Республіки Польща» (стаття 110(1), яка вимагає подвійного визнання злочином) або «проти внутрішньої чи зовнішньої безпеки Республіки Польща» (стаття 112(1), відповідно до якої немає вимоги подвійного визнання злочином). Це потенційно забезпечує міцнішу основу, однак незрозуміло, чи така юрисдикція поживається агресивною війною, у якій Польща не є учасником або їй не загрожує безпосередня загроза.

У той час як у заявах для преси вказується, що польська прокуратура вважає вторгнення РФ в Україну «загрозою для Європи та міжнародної безпеки», що означає, що вона «спрямована проти інтересів міжнародного співтовариства, включаючи Республіку Польща, у значенні статті 110 (1)',57 ані стаття 110(1), ані стаття 112(1) ніколи не розглядалися польськими судами[101]. Таким чином, національне переслідування в будь-якій державі, окрім України (або РФ), потенційно може бути успішно оскаржено на підставі юрисдикції.

По-друге, російський підсудний може уникнути внутрішнього судового переслідування на основі імунітету в будь-якому суді за межами РФ. Хоча це викликало критику, рішення Міжнародного суду у справі про ордер на арешт є переконливим твердженням про те, що глави держав, дипломатичні представники, міністри закордонних справ і (навмисно) глави урядів користуються імунітетом від кримінального переслідування в іноземних державах.

Юрисдикції протягом терміну перебування на посаді як за «офіційні», так і за «приватні» дії, вчинені під час або до цього терміну перебування на посаді, навіть якщо їх звинувачують у серйозних міжнародних злочинах

[102]. На думку більшості, після звільнення з посади такі особи можуть бути притягнуті до відповідальності в національних судах за дії, вчинені до або після закінчення терміну перебування на посаді, а також дії, вчинені в приватній якості під час перебування на посаді.

Деякі вчені вважають, що рішення залишає можливість зробити висновок про те, що військові злочини та злочини проти людства не слід розглядати як офіційні дії. Однак важко погодитися з тим, що цей аргумент можна поширити на злочин агресії, оскільки стверджувати, що застосування сили, санкціоноване лідером (лідерами) держави, не є «офіційним актом», є натажкою. Оскільки за визначенням, елемент державного діяння злочину тягне за собою відповідальність держави.

Крім того, стверджується, що існує виняток звичаєвого права щодо функціонального імунітету для серйозних міжнародних злочинів, незалежно від того, чи вони вчинені в офіційній якості. Підтвердження цієї точки зору можна знайти в нещодавно прийнятих Комісією міжнародного права (ILC) проектах статей про імунітет державних службовців від іноземної кримінальної юрисдикції [103]. Але хоча ILC дійшла висновку, що імунітет *ratione materiae* не застосовується до певних міжнародних злочинів, агресія не є включеною до цього списку.

Підсумовуючи, на мій погляд, зрозуміло, що національні іноземні суди не зможуть здійснювати юрисдикцію щодо осіб, які користуються особистим імунітетом (включаючи президента РФ) протягом терміну їх перебування на посаді. Важче визначити поточний статус функціонального імунітету згідно зі звичаєвим міжнародним правом, але принаймні залишається сумнівним, чи може іноземний національний суд законно здійснювати юрисдикцію над державними посадовими особами щодо злочинів агресії, скоєних у рамках політики, санкціонованої державою.

Третя проблема полягає в тому, що національні юрисдикції навряд чи зможуть забезпечити присутність лідера РФ за відсутності співпраці з майбутньою російською владою. Хоча в деяких юрисдикціях (включаючи

Україну, яка вже покладалася на це повноваження, щоб судити колишнього президента В.Ф. Януковича за співучасть у веденні агресивної війни) [104], таким судовим розглядам явно не вистачає довіри до провадження, в якому підсудний брав участь, навіть якщо захист, пов'язаний з правом на повторний судовий розгляд, гарантує, що таке провадження технічно відповідає міжнародному праву прав людини.

Невиконаний ордер на арешт, виданий іноземним національним судом, може створювати певні незручності для обвинуваченого, але не матиме такого ж обмежувального ефекту, як ордер на арешт, виданий міжнародним судом, не в останню чергу тому, що такий підозрюваний, як президент РФ, швидше за все, матиме імунітет від внутрішніх процесів екстрадиції з причин, викладених вище.

По-четверте, у будь-якому національному провадженні буде важко уникнути наслідків правосуддя переможця або, залежно від обставин, помсти жертви. Навіть якби українське переслідування за агресію отримало таку широку міжнародну підтримку, яку пропонують, українська влада навряд чи буде сприйматися як така, що діє цілком неупереджено. Це вже продемонстрував перший в Україні судовий процес у справі про військові злочини, пов'язані з нинішнім конфліктом проти Вадима Шишимаріна, засудженого до довічного ув'язнення за вбивство беззбройного мирного жителя Олександра Шеліпова. Незважаючи на те, що Шишимарін визнав себе винним і йому було надано призначеного судом захисника, було поставлено запитання щодо неврахування потенційних засобів захисту, пов'язаних із твердженням, що Шеліпов розмовляв по телефону та побоювалися, що він повідомляє про Шишимаріна підрозділу, що Шишимарін не мав наміру вбити свою жертву, і, можливо, діяв під тиском [105].

Ми також можемо поставити під сумнів пропорційність максимально доступного довічного ув'язнення, винесеного в світлі того, що очікується в майбутніх судових процесах, що впливають з конфлікту, а також наявність

пом'якшуючих обставин, зокрема те, що Шишимарін співпрацював зі стороною обвинувачення та розкався перед судом. Хоча міжнародне судове провадження за агресію не може бути бездоганим, воно менш імовірно буде вразливим до заяв про упередженість, що, у свою чергу, допоможе позбавити кицію російську пропагандистську машину. Розгляд у міжнародному трибуналі також розсівав би відповідальність і, таким чином, пом'якшив би потенційні дії РФ у відповідь.

Нарешті, нам видається, що, незважаючи на те, що вторгнення РФ в Україну є хрестоматійним прикладом злочину агресії, небажано, щоб національні суди, які не мають необхідного досвіду, виносили висновки щодо *jus ad bellum*. Певним чином це демонструє сумнівне рішення Голосіївського райсуду Києва від 2016 року щодо двох колишніх російських військових, засуджених за ведення загарбницької війни в контексті вторгнення до Криму у 2014 році, без будь-яких аргументів у рішенні про те, що пов'язав дії обвинуваченого з діями РФ [106].

Здавалося б, визнаючи дуже багато проблем, з якими зіткнеться національне обвинувачення, Україна працює над створенням спеціального міжнародного трибуналу, який був визначений як один із українських пріоритетів в заяві Президента В.О. Зеленського на Генеральній Асамблеї у вересні 2022 року під час Тижня лідерів [107].

Те, що запропонованому трибуналу може бути делегована територіальна юрисдикція України щодо злочину, і що встановлення юрисдикції над громадянами РФ, крім того, відобразить той факт, що агресія є кримінальною відповідальність за міжнародним звичаєвим правом, загалом вважається безспірним.

Дещо протилежної точки зору дотримується Нідерландський консультативний комітет з міжнародного публічного права, який припускає, що неясно, чи злочин агресії може переслідуватися іншими державами, ніж агресор, хоча Комітет далі рекомендує Нідерландам сприяти прийняттю ширшого погляду на закон, узгодженого з його власним твердженням про

різні форми юрисдикції (включаючи універсальну юрисдикцію) над злочином агресії відповідно до національного законодавства. Погляд Комітету, здається, значною мірою базується на рекомендації ІЛС 1996 року про те, що лише держави, які судять своїх власних громадян, повинні мати можливість переслідувати злочин агресії, яка базується на його думці, що судове переслідування інших держав суперечить принципу *par in parem imperium non habet*, а також політичним міркуванням.

Актуальність як *par in parem imperium non habet*, так і пов'язаної з ним доктрини Закону про державу була відхилена експертами, які вважали, що питання в деталях. Крім того, як вже пояснювалося раніше, в контексті переговорів щодо поправок щодо агресії до Римського статуту держави одностайно визнали, що злочин агресії вчиняється на території як агресора, так і держави-жертви. У результаті як держава-агресор, так і держава-жертва можуть здійснювати юрисдикцію на основі територіального принципу. Це підтверджується практикою держав, згідно з якою Китай, Польща та Україна здійснюють юрисдикцію щодо злочинів проти миру/злочинів агресії, вчинених проти них іноземними громадянами, а також той факт, що переважна більшість із 74 держав, які криміналізували агресію стверджувати всередині країни юрисдикцію за обставин, коли вони були державою-жертвою [98, с. 55].

Трибунал може бути створений за угодою між Україною та ООН, схваленою Генеральною Асамблеєю на основі прецеденту надзвичайних палат у судах Камбоджі або Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне (SCSL). Хоча маршрут Генеральної Асамблеї наповнить запропонований трибунал максимальною легітимністю, забезпечити необхідний рівень підтримки буде важко з огляду на суперечки, які неминуче виникнуть (в очах деяких) на будь-які спроби судового переслідування лідерів держави без згоди цієї держави, особливо за злочин агресії, який, як зазначено вище, має історію особливо спірних подій. Чи вдасться насправді отримати необхідну

підтримку, покаже доля проекту резолюції Генеральної Асамблеї про створення запропонованого трибуналу.

Життєздатною альтернативою був би трибунал, заснований угодою. Таку угоду можна було б ухвалити під егідою Європейського Союзу чи Ради Європи. Членство в угоді широкої міжрегіональної групи держав могло б, однак, підвищити його сприйняття легітимності та обмежити ризик фальшивої імітації невеликою групою держав, які бажають продовжити політично мотивоване переслідування в майбутньому [74, с. 88].

Чим ширше держава-член договору (або схвалення), тим сильнішим буде аргумент, що Трибунал також є достатньо міжнародним за своєю природою, щоб виключити застосування імунітетів відповідно до Принципу III Принципів міжнародного права, визнаних у Хартії Нюрнберзького трибуналу та в рішенні Трибуналу, рішеннях МТКЮ86, SCSL87 та МКС88, а також відповідно до коментарів Міжнародного суду у справі про ордери на арешт, який визнав, що чинний володар імунітету «може підлягати кримінальному провадженню в певних міжнародних кримінальних судах, якщо вони мають юрисдикцію» [108].

Міжнародний суд вніс до списку МКС (створений угодою) як приклад такого суду (у той час, коли Римський статут був ратифікований лише 52 державами). SCSL було створено угодою, укладеною між ООН і Сьєрра-Леоне, погодженого Генеральним секретарем на прохання Ради Безпеки (без використання Радою своїх повноважень відповідно до розділу VII). У той час як SCSL підкреслив, що відповідно до Хартії Рада має повноваження ініціювати укладення угоди, і що кінцева Угода була укладена від імені всіх держав-членів і, отже, була вираженням волі міжнародного співтовариства, незважаючи на як іноді стверджують, у справі Тейлора немає нічого, що б припускало, що роль Ради була вирішальною. Дійсно, «неминучий» висновок про те, що SCSL був «міжнародним кримінальним судом», до якого не застосовуються імунітети, ґрунтувався на «занадто численних ознаках, щоб їх можна було перерахувати», які містяться в установчих документах Суду.

Згідно зі звичаєвим міжнародним правом ніхто не має імунітету перед міжнародним судом за серйозні міжнародні злочини [50, с. 76].

Були запропоновані альтернативи. Примітно, що Кевін Джон Геллер виступав на користь гібридного трибуналу, створеного як частину української судової системи за підтримки Ради Європи. Однак, на нашу думку, ця модель не зможе подолати всі виклики, визначені у зв'язку з внутрішнім судовим переслідуванням, у тому числі імунітетом (з цим погоджується Хеллер) [105, с. 14].

Крім того, існує певне питання щодо відповідності цієї пропозиції українській Конституції. Важливо також зазначити, що хоча ця модель заручившись підтримкою Великої Британії, принаймні на сьогоднішній день, пропозиція не була підтримана Україною, підтримка якої, звичайно, була б важливою.

З іншого боку, пропозиція щодо спеціального міжнародного трибуналу не є нереальною. Було висунуто три основні заперечення проти створення запропонованого суду. Перше стосується його потенційної вартості. Це заперечення слід відразу відхилити. Якщо міжнародне співтовариство не зможе знайти кошти, необхідні для створення трибуналу для притягнення до відповідальності винних у агресії проти України, зазначаючи, що ціна буде скромною порівняно з тією сумою, яка зараз витрачається на озброєння України та фінансового тиску на РФ, то щось у наших пріоритетах дійсно дуже неправильне. У цьому контексті слід також підкреслити, що можна очікувати, що вартість трибуналу буде значно нижчою, ніж у попередніх ad hoc трибуналів, враховуючи вузькість запропонованої юрисдикції та обсяг загальнодоступних доказів, що стосуються комісії злочинів агресії проти України. Цю вартість можна було б додатково зменшити шляхом створення, на першому етапі, лише офісу прокурора з обраними суддями (або реєстром суддів, яких покликано служити) лише у випадку, якщо судовий розгляд триває [109].

Друга основна критика, з якою стикається ініціатива, полягає в тому, що трибунал буде зайвим. Наприклад, Сергій Васильєв стверджує, що спеціальний трибунал не зможе забезпечити присутність президента РФ чи його співобвинувачених за відсутності повної співпраці РФ. У разі відходу путіна від влади, Васильєв стверджує, що потреба в спеціальному механізмі буде спірною, оскільки нова російська влада зможе ратифікувати Римський статут і поправки щодо агресії. Однак, навіть якщо поточні події призведуть до зміни режиму в РФ, дуже мало ймовірно, що остання ратифікує Римський статут і поправки щодо агресії, а також заднім числом визнає юрисдикцію Суду, оскільки заперечення РФ проти МКС, як висловлювалося в ООН та на інших форумах протягом багатьох років, поширюються на занепокоєння, які виходять далеко за рамки агресії. З точки зору реальної політики, існує також значна різниця між спробою відновити репутацію країни шляхом вилучення відпущеного лідера та підпискою на те, щоб усі майбутні злочини, скоєні на території чийсь громадяни, були притягнені до суду [109].

РФ звичайно, може ніколи не почати співпрацю з МКС. Це не позбавить запропонованого трибуналу його важливості: видача ордера на арешт матиме значну символічну силу та з практичної точки зору серйозно обмежить здатність путіна брати участь у міжнародній арені, що з часом матиме конкретний вплив на здатність РФ претендувати на статус супердержави, поки він залишається при владі. Альтернативна версія критики надмірності полягає в тому, що немає необхідності створювати другий трибунал для судового переслідування осіб, які могли б судитися МКС за інші злочини.

Триваюче розслідування МКС щодо інших серйозних міжнародних злочинів - і його статус єдиного постійного міжнародного кримінального суду - має життєво важливе значення. З цієї причини юрисдикція запропонованого трибуналу має бути обмежена злочином агресії та ситуацією в Україні, щоб не підірвати МКС; в ідеалі також було б укладено угоду про партнерство, щоб підкреслити спільний проект правосуддя та вирішити практичні питання, такі як обмін доказами та послідовність будь-

яких судових процесів над особами, яких розшукують для переслідування обидві установи.

Однак ідея, що судове переслідування за воєнні злочини чи злочини проти людяності (можливо, навіть геноцид) було б заміною злочину агресії, не враховуючи труднощів встановлення кримінальної відповідальності осіб, які перебувають на вищому рівні. Президент РФ сам не вчиняв жодного з трьох інших злочинів. Таким чином, його відповідальність мала б бути встановлена на основі складних теорій (непрямого) співвиконавства, які все ще розробляються МКС, або на підставі того, що він віддавав накази про злочини, або командної відповідальності. У той час як суди над Чарльзом Тейлором, Радованом Караджичем, Нуоном Ченаном та Хієу Самфаном демонструють, що відповідальність ляльководів за злочини, скоєні на місцях, можна встановити, ті самі приклади (разом із низкою виправдувальних вироків у МКС) демонструють невід'ємну складність встановлення вини поза розумним сумнівом [110].

Аргумент також ігнорує переваги окремого судового переслідування агресії. Вторгнення РФ в Україну відкрило двері для вчинення інших злочинів: це первинне і всеохоплююче зло. Крім того, жертвами російського вторгнення є не тільки цивільні особи, а й українські комбатанти, а також члени російських збройних сил, які, як повідомляється, були змушені вести війну на хибних підставах. Дійсно, можна стверджувати, що опосередкованими жертвами вторгнення РФ є всі ті, хто постраждав від зростаючої продовольчої та енергетичної криз, а також держави, чийм інтересам загрожувала безпрецедентна атака на міжнародний порядок. Судове переслідування за інші злочини, окрім агресії, просто не могло забезпечити справедливості за всю скоєну кривду [109].

Третя основна критика запропонованого трибуналу полягає в тому, що він означав би вибіркоче правосуддя, яке підірвало б більш широкий проект міжнародного кримінального правосуддя. Цей аргумент має дві основні варіації: що було б недоцільно створювати інший механізм правосуддя для

українців, коли тяжке становище жертв у таких місцях, як Сирія та Ємен, здебільшого ігнорується; і що минулі злочини агресії залишилися безкарними, часто в поєднанні з пов'язаним твердженням про лицемірство – аргумент, який припускає, що ті, хто в першу чергу відповідальний за минулі акти агресії та усічення юрисдикції МКС, першими підтримають запропонований трибунал.

З точки зору географічних відмінностей: беручи до уваги безпрецедентну підтримку, надану МКС у розслідуванні ситуації в Україні, створення додаткових механізмів підзвітності та кількість розпочатих внутрішніх розслідувань, поза сумнівом, була непропорційна реакція кримінального правосуддя на злочини, скоєні в Україні, порівняно з Сирією та особливо Єменом.

Ми також погоджуємося, що реакція на кризу в більш широкому плані була відзначена расизмом, який найбільш чітко проявився у порівнянні з біженцями. Однак було б занадто спрощено робити висновок, що реакція кримінального правосуддя відображає, що українські жертви більше варті справедливості, ніж жертви в таких місцях, як Сирія чи Ємен. По-перше, тут не враховується той факт, що за відсутності дій з боку Ради Безпеки згода відповідної держави є невід'ємним попередником правосуддя, а Україна (на відміну від Сирії та Ємену) є партнером, який з ентузіазмом співпрацює.

Крім того, хоча відносні переваги підзвітності та рівності часто обговорюються в літературі про вибірковість, нам не потрібно вибирати між цими цінностями. Реальність така, що якщо ми відмовляємося підтримувати ініціативи щодо правосуддя, коли вони доступні, якщо правосуддя не є скрізь, нам фактично доведеться відмовитися від проекту міжнародного кримінального правосуддя. Це не допоможе жертвам у таких місцях, як Сирія чи Ємен. Міжнародне співтовариство може підтримати запропонований суд, визнаючи, що правосуддя є вибірковою, і що це неприйнятно.

Щодо скарги на те, що злочини агресії в минулому залишилися безкарними, перше, що слід зазначити, що, хоча післявоєнне переслідування

злочинів проти миру встановило, що певне незаконне застосування сили тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність, з 1950 року визначення злочинності обговорювалося внаслідок введення Статутом ООН нової номенклатури для опису збройного насильства між державами. До 2009 року все ще активно розглядалися зовсім інші моделі визначення.

Злочини проти миру є частиною звичаєвого міжнародного права. Однак неправдоподібно припускати, що міжнародна спільнота мала б бажання (якщо не враховувати географічну вибірковість) створити міжнародний трибунал для переслідування будь-яких злочинців за злочин, заснований на загальноприйнятому визначенні, яке вважалося багатьма державами застарілим, у той же час, коли саме це визначення було предметом активних переговорів щодо договору. Таким чином, аргументи, засновані на нездатності переслідувати попередні акти агресії (зокрема, вторгнення Коаліції волі в Ірак у 2003 році) не враховують того факту, що до 2010 року не було консенсусу щодо визначення злочину після Хартії [111].

Хоча стаття 2(4), звичайно, була порушена з 2010 року, незрозуміло, чи будь-яке з цих порушень відповідало б порозу явного порушення, закладеному у визначенні злочину, який має на меті виключити як дії недостатньої тяжкості, так і дії сумнівного правового статусу. Єдиним винятком є вторгнення РФ в Україну в 2014 році та її передбачувана анексія Криму, а отже, існують вагомі аргументи для розширення часової юрисдикції запропонованого трибуналу для включення цих подій.

Отже, на нашу думку, нерішучість Європейського Союзу та США можна розглядати як доказ того, що запропонований трибунал стане вторгненням у вибірковість, враховуючи, що кожен створений прецедент звужує простір для винятковості. Більше того, короткозора увага до минулих дій Заходу ігнорує той факт, що запропонований трибунал дає можливість значно просунути цю справу, оскільки він передбачатиме притягнення до відповідальності лідерів однієї з наймогутніших держав світу.

ВИСНОВКИ

За результатами здійсненого нами дослідження ми дійшли наступних висновків.

Важливим та довгоочікуваним для розвитку міжнародного права в цілому стало ухвалення дефініції злочину агресії, а також узгодження порядку виконання юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Значний внесок у розвиток міжнародних норм, що стосуються визначення злочину агресії було здійснено, завдяки Трибуналу Нюрнберзького процесу. У Римському статуті злочин агресії мав «недіючий» характер. Відповідно до пункту 2 статті 5 Статуту, Суд виконував свою юрисдикцію щодо злочину агресії, відразу ж після прийняття відповідно до статей 121 і 123 положень, що включають дефініцію цього злочину та визначальні умови, за якими Суд буде виконувати свою юрисдикцію щодо цього злочину. Така структура утворилася відповідно до положень Статуту ООН.

Пошук консенсусного визначення агресії був тривалим і складним: держави, з одного боку, виступали за визначення, обмежене військовим втручанням однієї держави на територію іншої, а держави, з іншого боку, виступали за ширше визначення, яке б відображало різні форми втручання та порушення державного суверенітету.

Лише в 1974 році ООН прийняла визначення акту агресії. Концепція агресії також була уточнена та розроблена в кількох рішеннях Міжнародного суду ООН, а також регіональних міжурядових організацій, таких як Організація американських держав та Африканський союз. Ці зміни сформулювали та структурували право на самооборону та міжнародні механізми колективної безпеки, з одного боку, і відповідальність держави перед міжнародними або регіональними судовими органами, з іншого.

Суб'єктом злочину агресії завжди є держава. Однак слід також чітко визначати суб'єкт відповідальності за злочин агресії, а саме окрему фізичну

особу. Будь-яка фізична особа, незалежно від свого політичного статусу чи становища, а також військового чину не звільняється від відповідальності за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресії та має понести покарання відповідно до норм міжнародного кримінального права. Всі особи, причетні до скоєння міжнародного злочину агресії, мають понести індивідуальну відповідальність і їх справи мають бути передані Радою Безпеки ООН до Міжнародного кримінального суду для розгляду або розглянуті Міжнародним кримінальним судом самостійно.

Однак зважаючи на існуючий у кримінальному праві принцип «*non bis in idem*», тобто заборону судити людину двічі за один і той же злочин, фізична особа, винна у скоєнні злочину агресії, має постати або перед національним судом держави, громадянином якої вона є, або вона маж бути видана Міжнародному кримінальному суду для розгляду справи.

Незважаючи на наявні недоліки, у зв'язку з ускладненням геополітичної обстановки та виникненням нових форм вчинення агресії, резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року, яка стверджує визначення даного, найтяжчого міжнародного злочину та його ознаки є основним джерелом норм відповідальності за нього. З огляду на те, що цей акт має рекомендаційний характер, здійснюється постійна наукова діяльність у сфері вироблення нових актів, які закріплюють індивідуальну відповідальність осіб, винних у скоєнні агресії, а також інших міжнародних злочинів.

У 1998 році під час розробки Статуту Міжнародного кримінального суду акт агресії було повернуто до сфери міжнародного кримінального права. Проте тривалий час Суд мав лише теоретичну компетенцію щодо злочину агресії, оскільки держави-учасниці не могли дійти згоди щодо визначення злочину. У 2010 році держави-учасниці нарешті прийняли визначення злочину агресії під час Конференції з перегляду Римського статуту в Кампалі.

Наразі агресія визначається та забороняється не лише міжнародним публічним правом, а й міжнародним кримінальним правом. Як такий, акт агресії може викликати відповідальність держави перед Міжнародним судом ООН, що, у свою чергу, може призвести до вироків і відшкодування.

У 2018 році також було встановлено юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. Однак держави встановили особливі обмежувальні умови для кримінального переслідування МКС за злочин агресії. МКС не може переслідувати цей злочин, якщо агресор не є державою-учасницею МКС або відмовився від поправки до статуту МКС, що стосується агресії. Той факт, що держава, яка стала жертвою агресії, є учасником статуту МКС і вибрала таку компетенцію, не є достатнім для того, щоб викликати компетенцію МКС щодо злочину агресії. Ці обмежувальні умови можуть бути подолані лише рішенням Ради Безпеки ООН, прийнятим згідно з розділом VII Статуту ООН без права вето постійного члена.

На практиці система та заходи відповідальності, передбачені концепцією КВД, неодноразово використовувалися в міжнародних відносинах і не суперечать міжнародному праву. Створення національного органу кримінальної відповідальності допоможе систематизувати та впорядкувати міжнародно-правові норми та міжнародну практику національної відповідальності за міжнародні злочини, а в свою чергу сприятиме забезпеченню справедливості та пропорційності країн у визначенні національної кримінальної відповідальності за злочин агресії (та інші міжнародні злочини) і, як наслідок, підвищення ефективності міжнародного права в підтримці міжнародного миру та безпеки.

На основі аналізу резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року, яка затверджує визначення агресії, було встановлено двоїстість визначення злочину агресії у міжнародному праві. Ця двоїстість пов'язані з розбіжністю юридичних термінів «суб'єкт злочину» і «суб'єкт відповідальності» за цей злочин. Суб'єкт злочину - держава, яка здійснила агресію шляхом озброєного вторгнення на територію іншої держави. Суб'єкт

відповідальності - окрема фізична особа, винна у плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. Внаслідок чого була виявлена необхідність у розробленні проекту Конвенції, що закріплює індивідуальну відповідальність за скоєння цього міжнародного злочину.

Існуюче визначення злочину агресії, закріплене в резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН, на нашу думку, вимагає удосконалення, враховуючи ускладнення міжнародних відносин в умовах глобалізації, науково-технологічного прогресу, загострення воєнних конфліктів в усьому світі.

На сучасному етапі є загрозою для суверенітету, територіальної недоторканності та політичної незалежності діяльність озброєних організацій бойовиків. Внаслідок злочинних дій цих організацій настають тяжкі наслідки, у тому числі підрив суверенітету окремої держави та загибель мирного населення. Діяльність озброєних організацій бойовиків здійснюється врозріз загально визнаним принципам міжнародного права та її необхідно кваліфікувати як злочин агресії.

Гуманітарна інтервенція – військова операція, що здійснюється державою чи групою держав, санкціонована Радою Безпеки ООН, спрямована на запобігання або припинення масштабних та грубих порушень основних прав людини на території держави, де відбувається внутрішній конфлікт. Метою гуманітарних інтервенцій слід вважати забезпечення та захист основних прав та свобод людини. Гуманітарна інтервенція не є актом агресії, оскільки її проведення санкціоноване Радою Безпеки ООН.

На сучасному етапі розвитку норм міжнародного права існує ряд правових способів щодо запобігання злочину агресії, як, наприклад, міжнародні договори про колективну безпеку, нерозповсюдження ядерної зброї, а також демілітаризації та найстаріша форма запобігання агресії – нейтралітет держави.

Однак для більшої ефективності заходів щодо запобігання цьому міжнародному злочину слід формувати під час управління та координації

гуманітарних питань ООН групу фахівців, що складалася б з незалежних спостерігачів, метою яких стане вивчення матеріалів, що стосуються можливої загрози агресії зі сторони будь-якої держави.

Практика держав у сфері видачі осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів за підсумками Військового трибуналу за колишньою Югославією, а також практика Міжнародного суду ООН та положення Європейської конвенції про екстрадицію 1957 року і Європейського ордеру на арешт дозволять визнати видачу осіб, винних у скоєнні злочину агресії як міжнародно-правовий звичай. Постійна практика даного міжнародно-правового звичаю стане ефективним джерелом для формування сучасного міжнародного договору, який забороняє агресію як найтяжчий міжнародний злочин.

Провідну роль у протидії міжнародним злочинам, особливо злочину агресії займає Міжнародний кримінальний суд. Як ключовий компонент системи міжнародної кримінальної юстиції, Міжнародний кримінальний суд представляє один з найбільш значних і постійно розвиваються інститутів міжнародного кримінального права, що значною мірою впливає на закономірності у розвитку механізмів розслідування міжнародних злочинів та захисту прав людини на всіх рівнях: міжнародному та національному.

Щодо перспектив створення механізму для притягнення РФ до відповідальності за агресію щодо України, то нами розглянуті різні пропозиції щодо кримінального переслідування злочину в даній ситуації. Одним із них є трибунал у стилі Нюрнберга, який би об'єднав юрисдикції кількох країн, запропонований британськими науковцями та політичними діячами. Інший – гібридний трибунал, створений за домовленістю між Україною та ООН, на прохання України та рекомендований Генеральною Асамблеєю. Змішаний трибунал може складатися зі змішаної палати в рамках української судової системи (як надзвичайні палати в судах Камбоджі) або окремого змішаного трибуналу (як Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне). Додатковими варіантами може бути гібридний трибунал,

створений за домовленістю між Україною та Радою Європи або Україною та Європейським Союзом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення 04.11.2023).
2. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23464/Міжнародно-правове-регулювання-збройних-конфліктів.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 04.11.2023).
3. Нюрнберзький трибунал: статут, головні принципи та виключна компетенція. URL: <https://urok.pp.ua/serednya-osvta/14055-nyurnberzkiy-tribunal-statut-golovn-principi-ta-viklyuchna-kompetencya.html> (дата звернення 04.11.2023).
4. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169633__169633 (дата звернення 04.11.2023).
5. Вестфальський мир 1648 Р. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Vestfalskyj_myr_1648 (дата звернення 04.11.2023).
6. Громадська думка як інструмент суспільного контролю за державною владою. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2018/pdf/25.pdf (дата звернення 04.11.2023).
7. The Imperative of Prosecuting Crimes of Aggression Committed against Ukraine. URL: <https://academic.oup.com/jcsl/article/28/2/203/7081290?login=false> International

Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine (дата звернення 04.11.2023).

8. International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/international-centre-for-the-prosecution-of-the-crime-of-aggression-against-ukraine> (дата звернення 04.11.2023).

9. Інститут кримінальної відповідальності держави як основа міжнародно-правового механізму протидії злочину апартеїду. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/19698/1/Важна%20К.А._Інститут%20кримінальної%20відповідальності%20держави%20як%20основа%20міжнародно-правового%20механізму%20протидії%20злочину%20апартеїду.pdf (дата звернення 04.11.2023).

10. Проблеми визначення поняття міжнародного злочину агресії у сучасному міжнародному праві. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/4/172.pdf> (дата звернення 04.11.2023).

11. Становлення принципу заборони агресивної війни в рамках Нюрнберзького процесу. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35533/1/СТАНОВЛЕННЯ%20ПРИНЦИПУ%20ЗАБОРОНИ%20АГРЕСИВНОЇ%20ВІЙНИ.pdf> (дата звернення 04.11.2023).

12. Визначення агресії у сучасному міжнародному праві. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/19697/1/Важна%20К.А._Визначення%20агресії%20в%20сучасному%20міжнародному%20праві.pdf (дата звернення 04.11.2023).

13. Агресія – це завжди порушення міжнародного права. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=68726> (дата звернення 04.11.2023).

14. Поняття «міжнародний злочин» в історико-правовому ракурсі. URL: <http://www.apdr.in.ua/v32/55.pdf> (дата звернення 04.11.2023).

15. Міжнародне право Особлива частина. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/LUKASHUK_2005.pdf (дата звернення 04.11.2023).
16. Геноцид як злочин проти безпеки людства відповідно до міжнародного кримінального права. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v1_2023/18.pdf (дата звернення 04.11.2023).
17. Злочин агресії в міжнародному праві: проблеми процесу розробки та прийняття уніфікованого визначення. URL: [Chkur_2017_3_61.pdf](#) (дата звернення 04.11.2023).
18. Інститут кримінальної відповідальності держави як ефективний міжнародно-правовий механізм боротьби зі злочином агресії. URL: [alexі,+В.+Ф.+Антипенко,+К.+А.+Важна.+pdf](#) (дата звернення 04.11.2023).
19. Статут Міжнародного Суду ООН. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/statute-of-the-court/statute-of-the-court-ua.pdf> (дата звернення 04.11.2023).
20. Римський Статут Міжнародного кримінального суду. Статут, Міжнародний документ, Поправки від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 04.11.2023).
21. Статут Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU93375?ed=1993_02_22&an=169 (дата звернення 04.11.2023).
22. Статут Міжнародного трибуналу з Руанди. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/161108__525193 (дата звернення 04.11.2023).
23. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. Протокол, Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення 04.11.2023).

24. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. URL: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm> (дата звернення 04.11.2023).
25. Конвенція про обмеження у застосуванні сили при стягненні за договірними борговими зобов'язаннями. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU07005> (дата звернення 04.11.2023).
26. Бріана–Келлога пакт 1928. URL: https://vue.gov.ua/Бріана–Келлога_пакт_1928 (дата звернення 04.11.2023).
27. Конвенція про визначення агресії. URL: <http://heninen.net/sopimus/1933.htm> (дата звернення 04.11.2023).
28. Женевський протокол 1924. URL: <http://um.co.ua/10/10-8/10-85651.html> (дата звернення 04.11.2023).
29. Права людини і збройні конфлікти. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_cory.pdf (дата звернення 04.11.2023).
30. Рада Безпеки ООН та конфлікт 2006 року на Півдні Лівану. URL: [709-Article Text-2719-1-10-20140120.pdf](https://www.un.org/News/Press/docs/2006/060920060920.html) (дата звернення 04.11.2023).
31. ООН дала Іраку відстрочку на виплату репарацій Кувейту. URL: https://lb.ua/world/2014/12/18/289812_oon_dala_iraku_otsrochku_viplate.html (дата звернення 04.11.2023).
32. Резолюції 68 сесії (2013–2014 рік). URL: <https://www.un.org/ru/ga/68/docs/68res3.shtml> (дата звернення 04.11.2023).
33. Aggression against Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln=ua> (дата звернення 04.11.2023).
34. Resolution 2623 (2022) Adopted by the Security Council at its 8980th meeting, on 27 February 2022. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/271/32/PDF/N2227132.pdf?OpenElement> (дата звернення 04.11.2023).
35. Резолюція 377 (V) Генеральної Асамблеї ООН «Єдність на користь світу». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU50002> (дата звернення 04.11.2023).

36. Багатосторонні заяви на підтримку України. URL: <https://mfa.gov.ua/bagatostoronni-zayavi-na-pidtrimku-ukrayini> (дата звернення 04.11.2023).
37. Case Concerning Military And Paramilitary Activities In And Against Nicaragua (Nicaragua V. United States Of America). URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення 04.11.2023).
38. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). URL: <https://www.icj-cij.org/case/116> (дата звернення 04.11.2023).
39. Справа за позовом України у Міжнародному суді ООН: чому суд у Гаазі не про вчинення Росією геноциду. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sprava-za-pozovom-ukrayiny-u-mizhnarodnomu-sudi-oon/32594420.html> (дата звернення 04.11.2023).
40. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». URL: <https://www.opora.ua.org/viyna/virmeniya-ratifikuvala-rims-kiy-statut-24952> (дата звернення 04.11.2023).
41. Юрисдикція міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/09a26f10-8ca7-4c0c-93b2-84f7be6cd921/content> (дата звернення 04.11.2023).
42. Паризька мирна конференція 1919 року: на мапі України були Крим і Кубань. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28457626.html> (дата звернення 04.11.2023).
43. Константинов В.Ю. конференція зі скорочення та обмеження озброєнь 1932–1934 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2008. - 568 с.

44. The Kellogg-Briand Pact, 1928. URL: <https://history.state.gov/milestones/1921-1936/kellogg> (дата звернення 04.11.2023).
45. Monitoring Committee. URL: <https://www.coe.int/en/web/congress/monitoring-committee> (дата звернення 04.11.2023).
46. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні (оновлено). URL: <https://www.asser.nl/media/794858/2021-the-domestic-implementation-of-ihl-in-ukraine-updated-українська.pdf> (дата звернення 04.11.2023).
47. Локарнські угоди, двоїтий стандарт безпеки в Європі. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/WW/27.htm> (дата звернення 04.11.2023).
48. Історія міжнародних організацій. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/790/1/Istoriya_mizhnarodnykh_orhanizatsiy.pdf (дата звернення 04.11.2023).
49. Декларація палацу Святого Якова. URL: https://ru.frwiki.wiki/wiki/Déclaration_du_palais_de_Saint-James (дата звернення 04.11.2023).
50. Yalta Conference World War II. URL: <https://www.britannica.com/event/Yalta-Conference> (дата звернення 04.11.2023).
51. Застосування норм міжнародного гуманітарного (МГП) та міжнародного кримінального права (МПК). URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Curricula_NJ_IHL_ICL_2019_UKR-1.pdf (дата звернення 04.11.2023).
52. The compatibility of the Rome statute's draft definition of the crime of aggression with national criminal justice systems. URL: <https://www.cairn.info/revue-internationale-de-droit-penal-2010-1-page-165.htm&wt.src=pdf> (дата звернення 04.11.2023).

53. Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства. Проект, Витяг, Кодекс [...] від 01.01.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_710#Text (дата звернення 04.11.2023).
54. Віденська Конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення 04.11.2023).
55. Міжнародний кодекс з охорони суден і портових засобів. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU02257> (дата звернення 04.11.2023).
56. Спеціальний трибунал для покарання злочину агресії проти України. URL: https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA016896 (дата звернення 04.11.2023).
57. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн Східного партнерства. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf> (дата звернення 04.11.2023).
58. Особливості функціонування Міжнародного кримінального суду в контексті вирішення питань щодо кримінальної відповідальності фізичних осіб. URL: [https://theses.oa.edu.ua/DATA/214/Клокова-В.С.-Магістерська-робота-2.0%20\(1\).pdf](https://theses.oa.edu.ua/DATA/214/Клокова-В.С.-Магістерська-робота-2.0%20(1).pdf) (дата звернення 04.11.2023).
59. Гаазькі Конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних суперечок. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4741/1/ГАЗЬКІ%20КОНВЕНЦІЇ%201899%20ТА%201907%20РР..pdf> (дата звернення 04.11.2023).
60. Агресія військова. URL: https://vue.gov.ua/Агресія_військова (дата звернення 04.11.2023).
61. Nuclear Kellogg-Briand Pact: Proposing a Treaty for the Renunciation of Nuclear Wars as an Instrument of National Policy. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/74539307.pdf> (дата звернення 04.11.2023).
62. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf> (дата звернення 04.11.2023).

63. Резолюція RC/Res.6. URL: <https://crimeofaggression.info/documents/6/RC-Res6-UA.pdf> (дата звернення 04.11.2023).
64. Масові звірства. Як домогтися правосуддя? URL: https://www.ushmm.org/m/pdfs/Ukrainian_Language_Pursuing_Justice_Handbook.pdf (дата звернення 04.11.2023).
65. Розвиток концепції кримінальної відповідальності держави у працях професора Володимира Антипенка: науковий пошук у рамках наукової школи міжнародної кримінології. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/233259> (дата звернення 04.11.2023).
66. Draft of new Criminal Code discussed at EUAM online conference. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/news/draft-of-new-criminal-code-discussed-at-euam-online-conference/> (дата звернення 04.11.2023).
67. Коваль В.С. Берлінська (Потсдамська) Конференція 1945 р. // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України.-К.:В-во «Наукова думка», 2003.-688 с.
68. Решетов Ю. О. Боротьба з міжнародними злочинами проти миру та безпеки / Ю. А. Решетов. - К.: Міжнародні відносини, 2020. - 224 с.
69. Відшкодування збитків жертвам конфлікту: міжнародна практика перехідного правосуддя. URL: <https://www.helsinki.org.ua/blogs/vidshkoduvannya-zbytkiv-zhertvam-konfliktu-mizhnarodna-praktyka-perehidnoho-pravosuddya/> (дата звернення 04.11.2023).
70. Glueck Sh. The Nuremberg Trial and Aggressive War // American Journal of International Law. 1947. Vol. 41. No. 1. P. 334.
71. Каламкарян Р. А. Міжнародний суд як орган правосуддя з вирішення спорів між державами // Держава і право. 2022. No 8. С. 66.
72. Русанов Г. А. Принципи міжнародного кримінального права // Питання судової реформи: право, економіка, управління. 2019. No 4. С. 30-34.
73. Girke P., Kamp M. Africa and the International Criminal Court: Stocktaking in Uganda // KAS international reports. 2020. Vol. 10. P. 59.

74. Женевські Конвенції про захист жертв війни 1949 року. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/zhenevski-konvenciyi-pro-zahist-zhertv-vijni-1949-roku> (дата звернення 04.11.2023).
75. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення 04.11.2023).
76. Абашидзе А. Х. Участь держав у Римському статуті Міжнародного кримінального суду як новий вид зобов'язань erga omnes // Міжнародний кримінальний суд: проблеми, дискусії, пошук рішень / за ред. Г. І. Богуша, Є. Н. Трикоз. М., 2018. С. 50.
77. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 49/53 від 9 грудня 1994 р. URL: <http://www.un.org/ua/ga/49/docs/49res.shtml> (дата звернення 04.11.2023).
78. Заключний акт дипломатичної конференції повноважних представників ООН із заснування Міжнародного кримінального суду. URL: [http://www.un.org/ua/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ua/law/icc/rome_statute(r).pdf) (дата звернення 04.11.2023).
79. O'Connell M. E., Niyazmatov M. What is Aggression? Comparing the Jus ad Bellum and the ICC Statute // Journal of International Criminal Justice. 2022. No. 10. P. 199.
80. Іногамова-Хегай Л. В. Питання злочину агресії в міжнародному кримінальному праві - Міжнародний кримінальний суд: проблеми, дискусії, пошук рішень / за ред. Г. І. Богуша, Є. Н. Трикоз. М., 2018. С. 170.
81. Визначення агресії, затверджене резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 Ст. 8. URL: http://www.un.org/ua/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (дата звернення 04.11.2023).
82. Каюмова А. Р. Перспективи уніфікації універсальної юрисдикції держав // Прикарпатський юридичний журнал. 2019. No 3. С. 106-116.
83. Report of the Working Group on the Crime of Aggression — A/20. Конференція щодо огляду Римського статуту Міжнародного кримінального

- суду. Офіційні звіти. URL: <http://crimeofaggression.info/documents/6/ Review-Conference-offiical-records-UA.pdf> (дата звернення 04.11.2023).
84. Резолюція RC/Res.6. Конференція з огляду Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Офіційні звіти. Criminal Court. Press and Media. URL: https://asp.icc-cpi.int/en_menus/asp/press%20releases/pages/pr1241.aspx (дата звернення 04.11.2023).
85. Богуш Г. І. Оглядова конференція з Римського статуту: нові горизонти міжнародного кримінального правосуддя // Міжнародне правосуддя. 2020. №5. С. 3.
86. Reisinger Coracini A. The International Criminal Court's Exercise of Jurisdiction Over the Crime of Aggression - at Last... in Reach... Over Some // Göttingen Journal of International Law. 2020. Vol. 2. No. 2. P. 745-789.
87. Chile and The Netherlands Ratify Amendments to the Rome Statute on the Crime of Aggression. URL: <https://asp.icc-cpi.int/press-releases/PR1241> (дата звернення 04.11.2023).
88. Міжнародний кримінальний суд: pro et contra. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/mizhnarodniy-kriminalniy-sud-pro-et-contra.html> (дата звернення 04.11.2023).
89. Adoption of Amendments on the Crime of Aggression // Amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court. Kampala, 11 June 2010. URL: https://asp.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/RC2010/AMENDMENTS/CN.651.2010-ENG-CoA.pdf (дата звернення 04.11.2023).
90. Тузмухамедов Б. Р. Про деякі проблеми відповідності Римського статуту Міжнародного кримінального суду Конституції України // Міжнародний кримінальний суд: проблеми, дискусії, пошук рішень / за ред. Г. І. Богуша, Є. Н. Трикоз. М., 2018. С. 102.
91. The Imperative of Prosecuting Crimes of Aggression Committed against Ukraine. URL: <https://academic.oup.com/jcsl/article/28/2/203/7081290?login=false>

92. H Charlesworth, 'International Law: A Discipline of Crisis' (2022) 65 Modern L Rev 377.
93. Концепція кримінальної відповідальності держави: дис. ... кандидат юрид. наук: 12.00.11 / Важлива Катерина Анатоліївна. - К., 2013. - 243 с.
94. Кібальник А. Г. Розвиток визначення агресії у міжнародному праві / А. Г. Кібальник // Бібліотека криміналіста. - 2019. - № 1. - С. 181-188.
95. Лукашук І. І. Міжнародне право. Особлива частина: [підручник]/Ігор Іванович Лукашук. - М.: Волтерс Клувер, 2020. - 544 с.
96. Манійчук Ю. В. Наслідки міжнародного правопорушення/Ю. В. Манійчук. - Київ: Вища школа, 2021. - 147 с.
97. Міхєєв Ю. Я. Деякі положення Статуту ООН про застосування примусових заходів / Ю. Я. Міхєєв // Питання теорії та практики міжнародного права. - К.: КІМВ, 2021. - Вип. II. - С. 91-105.
98. Judgment - In Re Pinochet. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld199899/ldjudgmt/jd990115/pino01.htm> (дата звернення 04.11.2023).
99. Джерела закріплення універсальної юрисдикції. URL: [3304-12146-1-PB.pdf](https://publications.parliament.uk/pa/ld199899/ldjudgmt/jd990115/pino01.htm) (дата звернення 04.11.2023).
100. Полторак А. І. Збройні конфлікти та міжнародне право / Полторак А. І., Савінський Л. І. - М.: Наука, 2019. - 415 с.
101. Робота Комісії міжнародного права. -Нью-Йорк: ООН, 2019.-Том I.-468 с.
102. Решетов Ю. А. Боротьба з міжнародними злочинами проти миру та безпеки / Ю. А. Решетов. - М.: Міжнародні відносини, 2019. - 224 с.
103. Ушацька А. Нарис діяльності Міжнародного кримінального суду / Аніта Ушацька // Міжнародний кримінальний суд: проблеми, дискусії, пошук рішень. - Т.: Європейська Комісія, 2018. - С. 36-44.
104. About the Court [Electronic resource] // The official site of the International Criminal Court. - Access mode: <http://www.10a.icc-cpi.info/index.php/en/about> (дата звернення 04.11.2023).

105. Справа Шишимаріна: суд оголосив вирок російському військовому за вбивство цивільного. URL: <https://suspilne.media/242293-sprava-sisimarina-sud-ogolosit-virok-rosijskomu-vijskovomu-za-vbivstvo-civilnogo/> (дата звернення 04.11.2023).
106. Key Q&A on Russia's Agression. URL: <https://mfa.gov.ua/en/key-questions-answers-on-russias-agression> (дата звернення 04.11.2023).
107. Президент України Володимир Зеленський заявляє, що Україна не хоче погоджуватися на жодні гібридні трибунали для росії, і працюватиме над створенням окремого міжнародного трибунал. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3704632-zelenskij-ukraina-pracuvatime-nad-stvorennam-okremogo-miznarodnogo-tribunalu-a-ne-gibridnogo.html> (дата звернення 04.11.2023).
108. Процес притягнення Путіна до відповідальності вже почався. URL: <https://suspilne.media/425589-proces-pritagnenna-putina-do-vidpovidalnosti-vze-rosavsya-deputat-evroparlamentu/> (дата звернення 04.11.2023).
109. Україна сподівається і має обережний оптимізм, що до кінця року вдасться вийти на фіналізацію рішення про модель спеціального міжнародного трибуналу щодо притягнення російського керівництва до відповідальності за злочин агресії. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3751186-tribunal-dla-rosii-vivcautsa-plusimini-riznih-modelej-risenna-moze-buti-do-kinca-roku-op.html> (дата звернення 04.11.2023).
110. Eccc Sentences Former Khmer Rouge Leaders To Life Imprisonment For Crimes Against Humanity, Marking The Latest Convictions Of High-Level Officials By An Internationalized Criminal Tribunal. URL: <https://ijrcenter.org/2014/08/13/eccc-sentences-former-khmer-rouge-leaders-to-life-imprisonment-for-crimes-against-humanity-marking-the-latest-convictions-of-high-level-officials-by-an-internationalized-criminal-tribunal/> (дата звернення 04.11.2023).

111. Війна в Іраку: порушення міжнародного права. URL: <https://www.dw.com/uk/vijna-v-iraku-brejna-ssa-ta-porusenna-miznarodnogo-prava/a-65048573> (дата звернення 04.11.2023).